

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Исторически факултет

Том 68

1974

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA
Faculte d'histoire

Томе 68

1974

ХРИСТО СТЕФАНОВ

ПАРТИЯТА НА РАДИКАЛИТЕ ПО ВРЕМЕ
НА УПРАВЛЕНИЕТО НА ДЕМОКРАТИЧЕС-
КИЯ СГОВОР (1923—1931)

HRISTO STEFANOV

LE PARTI RADICAL AU COURS DU GOUVERNEMENT
DE L'ENTENTE DEMOCRATIQUE (1923—1931)

Рецензент: проф. *Илко Димитров*

Редактор: доц. *Величко Георгиев*

Българската радикалдемократическа партия се появи като политическа организация на част от дребнобуржоазните слоеве. Тя не успя да стане голяма обществена сила с първостепенно значение. Нейното политическо влияние бе ограничавано от другите партии. Върху партията на радикалите бе упражняван постоянен политически и идеен натиск за коренна промяна в поведението ѝ. Но тя се съпротивляваше на натиска и нейното участие в обществения живот на страната се чувствуваше осезателно при политическите комбинации на партийните групировки.

Партията на радикалите в периода на управлението на Демократическия сговор запази самостоятелното си съществуване. Тя се стремеше да се утвърди като политическа сила, която все по-ярко да се противопоставя на властта на Сговора. В политическата си дейност Радикалдемократическата партия се ориентира към своевременно разобличаване на фашисткото правителство.

Политическата борба на радикалите имаше ограничена задача единствено за утвърждаване на буржоазната демокрация срещу грубата диктатура на капитала. Общественото недоволство от властта на Сговора намираще израз в политиката на радикалите за налагане на социални реформи и преобразования в държавата. В това се заключава положителната страна и прогресивната роля на Радикалдемократическата партия през управлението на Демократическия сговор.

С настоящата статия се проследява политическата и организационната дейност на партията на българските радикали. Периодът от 8 години на сговористката власт е изпълнен с важни събития, към които радикалите вземат отношение и се изявява стремежът на тяхната партия за демократизиране на обществения живот. Политическите прояви на Радикалдемократическата партия в голямата си част са неразделни от демократическото движение против фашистката диктатура, поради което представляват интерес за историческо изследване.

* * *

В разделеното от класови фронтове общество на капиталистическа България Радикалдемократическата партия се мъчеше да отстоява особено място. По време и след Септемврийското въстание тя правеше отделни стъпки за отграничаване от Демократическия сговор и същевременно отправяше нападки срещу революционните сили. Фактическата ѝ неопределеност се дължеше на специфичните радикалски възгледи, които изключваха революционните сблъсъци. Партията на радикалите се придържаше към идеята за сравнително хармоничното и еволюционното развитие на обществото. Радикалдемократическата партия изявяваше желанието си за по-бързо и по-

скорошно изживяване на общественото сътресение на страната и преминаване към нормално положение.

Непреодоляната вътрешнореволюционна криза принуждаваше радикалите да настояват за нормализиране на политическите условия и спиране на репресиите.¹ Поражението на революционните сили радикалите считаха за завършек на общественото напрежение, създадено от войната, така както намираха и победата на деветоюнците за изминал и приключил етап в живота на страната. Техните усилия да се избегне по-нататъшно изостряне на класовите и политическите борби бяха посрещнати с открита неприязън от Демократическия съговор. Но и революционните сили не изказваха задоволство от поведението на радикалите, тъй като ги смятаха за поддръжници на диктаторския режим. Към правителството радикалите отправяха искането да се спазва празовият ред и не се прибегва до ексцесии, които да стигнат до беззаконие. Те порицаха победителите в гражданския бунт поради непризнаването на „пленници“ при потушаването на въстанието и жестоката разправа с въстаниците.² Радикалите си позволяваха да дават не само съвети, но и да отправят критики срещу деветоюнската власт. Чрез П. Тодоров, който бе станал финансов министър и когото считаха за член на висшите партийни кръгове, радикалите настояха за прекратяване на кървавите насилия над обезоръжените въстаници. Разигралите се събития след потушаването на въстанието, когато на много места продължаваше „очистването“, радикалите квалифицираха като непросжима проява на самозабравили се властници, върху които ще тегне кръвта на невинно загинали български граждани.³

Противопоставянето на методите на Демократическия съговор от страна на партията на радикалите не беше последователно и доведено докрай. Порадиането не доведе до промяна в отношението към Съговора. Радикалите се страхуваха повече за обществения резонанс, отколкото за съдбата на комунизма. Но участието на комунистите, попаднали под ударите на фашистката власт, не бе безразлична за радикалите. Под натиска на низови партийни организации ръководните радикалски среди предяха пред правителството искането за пълно спиране на насилията и наказване на лицата и органите, извършили деяния, несъвместими със съществуващите закони. В някои случаи радикал-адвокати се явяваха правни защитници на комунисти в съдебните процеси след Септемврийското въстание. Ст. Костурков се яви защитник на Хр. Кабакчиев, въпреки че му бе оказано грубо давление да се откаже от започнатия съдебен процес, след като бе заявил, че въстанието е провокирано от Цанковия терор.⁴ Срещу видния бургаски адвокат — радикала д-р Йв. Патев, — защитник на комунисти в няколко съдебни дела, бяха извършени нощни нападения и опити за убийство от „неизвестни фактори“⁵.

В поведението на радикалите спрямо деветоюнската власт се проявяваше двусмислието на тяхната тактика. От една страна, те искаха да запазят връзките си с управляващите, а, от друга, се мъчеха с някои от действията си да не бъдат идентифицирани с властниците. Затова те изказваха одобрение на преврата на 9 юни и считаха, че чрез свой ръководен деец Радикалдемокра-

¹ Ст. Костурков. Партийният празник. — В. Радикал, бр. 13 от 18. I. 1924.

² В. Кючуков. Пазете законите! — В. Радикал, бр. 223 от 4. X. 1923.

³ ЦДИА, ф. 493, оп. 1, а. е. 6, л. 1.

⁴ J. Rothschild. The Communist Party of Bulgaria. N. York, 1959, p. 135.

⁵ Стенографски дневници на XXI ОНС, II РС, кн. II, с. 1359.

тическата партия косвено участвува в правителството. В същото време радикалите осъдиха публично насилията над вързани хора и изказаха възмущението си от вършените издевателства. Радикалдемократическата партия заяви, че тя не може да търпи този позор и не носи отговорност за извършените кръвопролития от правителството и неговите оръдия.⁶

След като не застана напълно и безрезервно на страната на правителството, Радикалдемократическата партия предизвика срещу себе си силен натиск. Сговористкият печат искаше от Радикалдемократическата партия да застане определено и твърдо на „фронта на отечеството“⁷. Към ръководния деец и противник на сливането на партията в Демократическия сговор Ст. Костурков бе отправена заплаха, последвана от издаване на смъртна присъда от македонските терористи.⁸ Последваха и две „тайни“ посещения в дома на Ст. Костурков от водачите на ВМРО — Т. Александров и Ив. Михайлов — за уреждане окончателно на въпроса за сливането на Радикалдемократическата партия в Сговора. Съгласуваният политически и морален натиск върху Радикалдемократическата партия не постигна целите си. Въпреки опасността от физическо унищожение на нейни дейци Радикалдемократическата партия успя да запази своята политическа и организационна самостоятелност. Тя отказа да влезе в Демократическия сговор, независимо че последният бе декларираше за приемането на програмата на радикалдемократическата партия. На „взетата“ от Сговора радикалска програма се противопоставяше аргументът, че нейното изпълнение се „осъществява“ от хора, които не разбират нейния дух. Радикалите — противници на сливането със Сговора, отстояваха самостоятелното съществуване на партията, ръководени от мисълта за запазване на необходимия резерв на буржоазното господство. Имайки пред вид методите и политиката на Сговора, радикалите предвиждаха неговото скорошно изхвърляне. Съпротивата срещу сливането със Сговора не се дължеше само на принципни и идейни различия, но и на политически сметки за съдбата на буржоазната демокрация. Радикалите се надяваха, че необходимият политически резерв на буржоазното общество ще се създаде от противниците на Сговора, а те ще застанат в неговия център. Перспективата, щото Радикалдемократическата партия да се яви обединително звено и изиграе ролята на сигурен буржоазнодемократически резерв, вдъхваше сили на радикалите. Те дори се помъчиха да разширят своето политическо и организационно влияние и да привлечат нови обществени елементи към партията си.

Разгромът на Комунистическата партия в Септемврийското въстание и преминаването на някои нейни членове в други политически партии породиха надежди в радикалите, че и към тях може да бъде привлечена значителна част от комунистите. Радикалдемократическата партия за разлика от другите партии, които изискваха от комунистите да се откажат от своите идейни „заблуждения“, обяви линия на „приютяване“ без предварителни условия. Във в. „Радикал“ се отпечатаха няколко статии, в които се твърдеше, че най-естественото място на комунистите е в партията на радикалите.⁹ Отварянето на вратите на партията на радикалите за влизането на комунистите се обосноваваше с твърдението, че и двете политически течения са броят за един и същ

⁶ ЦДИА, ф. 493, оп. 1, а. е. 6, л. 4.

⁷ В. Демократически сговор, бр. 114 от 19. II. 1924.

⁸ ЦДИА, Еп. 83, л. 197.

⁹ М. Радеев. Да ги приютим! — В. Радикал, бр. 240 от 24. X. 1923.

обществен идеал. Радикалите мислеха, че поражението на въстанието принуждава комунистите да се откажат от идеята за социалистическа революция, докато пролетариатът е още малцинство от народа, и ще възприемат реформистките методи на борба. Разделяйки комунистите на три категории — водачи, активисти и членска маса, радикалите призоваваха към себе си главно третата категория. В радикалския орган се печатаха декларации на комунисти, които заявяваха, че стават членове на Радикалдемократическата партия.¹⁰ Приемането на комунисти се извършваше групово и поединично. Радикалдемократическата партия обаче не можа да отбележи големи успехи в приобщаването на членове на Комунистическата партия и да нарасне значително, въпреки че бе обвинена от Сговора за „проникването“ на комунисти и земеделци в редиците ѝ.¹¹ Партията на радикалите бе остро критикувана от Сговора, че в стремежа да набере нови привърженици не изисква от бившите членове на Комунистическата партия да хвърлят обвинения и хули към комунизма.

Тактиката на партията на радикалите за „безболезненото“ приобщаване на комунистите беше резултатна за известно време. Въпреки че в Радикалдемократическата партия се вляха най-голям брой отпаднали членове на Комунистическата партия, не се постигна обявената задача за поглъщането на комунистическото движение от радикализма. Идеолозите на Радикалдемократическата партия пледираха „теорията“, че социалната и политическата структура на българското общество поставя на преден план радикалдемократическото движение. Радикалите изхождаха от необходимостта да се следва непрекъснато линията на прогреса. И тъй като тази линия, насочена от комунистите през революцията, е претърпяла поражение, то по-нататъшното развитие и проявление на прогреса минава през еволюционната и реформена дейност. А радикалите смятаха себе си за носители на еволюционните промени в прогресивното обществено развитие. Но за да може да се осигури общественият прогрес, радикалите считаха, че трябва да се нормализира положението в страната. По такъв начин, макар идеите на радикалите за формите и средствата на общественото развитие да бяха утопични и неосъществими, обективно те насочваха партията им да съдействува на движението против фашистката диктатура.

Окончателното помирение в страната според радикалите можеше да се постигне, когато се създаде законно правителство и нормално функциониране на изборните органи. Затова радикалите настояваха за по-скорошно провеждане на обещаните от властта законодателни избори. Радикалдемократическата партия изтъкваше, че твърде дълго е продължило ненормалното положение, когато поради събитията страната се е управлявала от правителството, което няма парламентарна основа. В печата се започна спор за спазване на основния парламентарен принцип при управлението на страната. Радикалите считаха, че трябва да се изберат представителни органи и се състави отговорно правителство. Деветоюнското правителство те считаха за временно, поради което то трябва да бъде готово да сложи своя мандат пред бъдещата законно избрана камера.¹² Извънредните обстоятелства, с които се оправдаваше сговористката власт, не можеха да се приемат от радикалите. Ненасрочването на законодателни избори пораждаше първите съмнения в

¹⁰ В. Радикал, бр. 271 от 3. XII. 1923.

¹¹ В. Демократически сговор, бр. 110 от 14. II. 1924.

¹² В. Радикал, бр. 266 от 26. XI. 1923.

радикалите, че новата власт ще тръгне по пътя на обявената програма.¹³ Подозренията в искреността на Сговора в скоро време се затвърдиха в радикалите и те започнаха да обсъждат по отделни въпроси новото си отношение към властващата групировка. Изказваха се съмнения относно „демократичността“ на властта и „сговорчивостта“ на Сговора. В това поведение на радикалите се отразяваха изчезващите илюзии на дребната буржоазия, че е възможно новата власт да донесе някакво подобрене на икономическото ѝ положение.¹⁴

Следвайки програмните си принципи, радикалите искаха от деветоюнската власт да тръгне по пътя на „истинската демокрация“¹⁵. Те не можеха в тоя момент да поемат самостоятелна инициатива в политическия живот на страната.¹⁶ Опитите им пък да въздействуват на управляващите в желаната от тях посока не можеха да имат съществени резултати. Самата партия на радикалите се намираще под силен натиск и нейната вътрешна криза не беше преодоляна, а продължаваше да се изостря.

Основният въпрос, който разгаряше вътрешните борби в партията на радикалите, бе ултимативното искане на Сговора за обединение на всички буржоазни групировки. Настояваше се от управляващите деветоюнски всички да застанат на „фронта на отечеството“ против комунистическата опасност. Радикалите бяха предупредени, че обединението в Демократическия сговор ще бъде постигнато независимо от готовността или нежеланието на отделните политически буржоазни групировки.

Въпросът за „обединението“ имаше и свой вътрешнопартиен произход и значение. Спотаените от много години съмнения в част от ръководния актив за предназначението и ролята на радикалната демокрация отново се появиха и усилиха. Искаше се преценка на силите и възможностите на радикалдемократическото движение. Този въпрос се поставяше от някои радикали във връзка с „обновлението“ и изискванията на новото време.

Идеята за „прераждане и обновление“ на политическите партии беше издигната още от Н. Цанов.¹⁷ Тази изказана, но неразработена идея на починалия водител остана като политическо завещание на партията на радикалите. Първоначално идеята на Н. Цанов не бе вземана под внимание. Но след отстъплението на буржоазните политически сили пред натиска на революционните маси някои дейци на Радикалдемократическата партия възприеха идеята за групиране на обществените сили като повеля на „времето“¹⁸. Сред радикалите, които най-много застъпваха идеята за обединение на политическите партии, изпъкнаха Т. Г. Влайков, Йос. Фаденхехт, В. Ганев, П. Тодоров, Н. Найденов и др.¹⁹ Главна роля при извършване сливането на партията на радикалите в Сговора играеше Т. Г. Влайков.²⁰ Видният теоретик на радикализма сега стана носител на идеята за сливането и обединението на буржоазните партии, без да се държи сметка за програмните им различия. Твърди противници на обединението бяха Ст. Костурков, Д. Бурилков, Ив.

¹³ ЦПА ф. 3, оп. 4, а. е. 73, л. 45.

¹⁴ ЦПА ф. 3 оп. 1, а. е. 24, л. 2.

¹⁵ В. К ю ч у к о в. Изпълнете дълга си! — В. Радикал, бр. 252 от 9. XI. 1923.

¹⁶ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 73, л. 50.

¹⁷ НБКМ—БИА, ф. 15, а. е. 1854, л. 24.

¹⁸ НБКМ—БИА, ф. 192, а. е. 2, л. 39.

¹⁹ Пак там л. 38.

²⁰ Пак там 23.

Кепов, Ф. Филипов, Н. Андреев, Г. П. Генов и др. Появи се и едно средно течение, което вземаше половинчата позиция и се представляваше от Анг. Станков, Ив. Харизанов, Ил. Гергов и др. С течение на времето, когато се решаваше въпросът за сливането или за самостоятелното съществуване, някои от дейците на двете противоположни групи минаха от една на друга страна. Но главните водители на двете противоположни течения — Т. Г. Влайков и Ст. Костурков — останаха неизменно на позициите си и отстояваха с най-голяма упоритост възгледите си.

Главният мотив на Т. Г. Влайков за обединение бе изтъкваната от него необходимост за образуване на една жизненоспособна обществена формация.²¹ Т. Г. Влайков подчертаваше, че образуването на нова обществена групировка е започнало и може да се извърши и без радикалите. Съществени аргументи в неговата теза за обединение на партиите, стоящи наядно от радикалите, бе, че ще може да се осигури парламентарно управление и ще се отстрани реакцията от пътя на обществения и стопанския напредък.²² Т. Г. Влайков считаше, че при сливането на партиите не ще бъде унищожен радикализмът, който в качеството на „по-издържано“ политическо течение ще се наложи за идейна основа на новата обществена сила. За да бъде още по-убедителен, Т. Г. Влайков привеждаше примери от Германия, където се бяха слели Радикалната партия и част от Националнолибералната партия, и в Сърбия, където партията на „самосталците“ се бе сляла с либерали и напредници.²³

Всички тези аргументи бяха отхвърлени от противниците на обединението, които с политически, идейни и програмни мотиви отстояваха самостоятелното съществуване на радикалдемократическата партия. Противниците на отделното партийно съществуване посочваха, че идеологията на Радикалдемократическата партия, както и нейният устав не позволяват сливане с други партии, колкото и да уверяват, че приемат принципите на радикализма.²⁴ Те изтъкваха, че не могат да се слоят с ония, които наричаха партията на радикалите „политическо недоразумение“. Противниците на обединението посочваха, че по социален състав и възгледи Радикалдемократическата партия се различава от всички останали.²⁵ Срещу изтъквания аргумент, че обединението е нужно, за да се противопостави на „комунистическо-дружбашката сила“, Ст. Костурков посочваше, че реакцията трябва да се търси в други политически среди.²⁶ Тази реакция според него е в лицето на националлибералите, народняците и други, които масово „са нахлули в Народния сговор“²⁷. Сливането на партиите не би премахнало политическото безчестие и демагогия и не би създало здрава комбинация, чрез която да се управлява парламентарно, изтъкваха други противници на обединението.²⁸ Вредността от сливането на политическите партии бе мотивирано и с нагледните ре-

²¹ Т. Влайков. Идеята за образуване на голяма обществена сила. — В. Радикал, бр. 176 от 8. VIII. 1923.

²² Пак там. бр. 177 от 9. VIII. 1923.

²³ Т. Г. Влайков. Естествено и изкуствено сливане. — В. Радикал, бр. 181 от 14. VIII. 1923.

²⁴ Н. Андреев. Радикалдемократическата партия и идеята за обединение. — В. Радикал, бр. 180 от 13. VIII. 1923.

²⁵ В. Кючуков. Сливане или федерация. — В. Радикал, бр. 181 от 14. VIII. 1923.

²⁶ Ст. Костурков. По сливането — В. Радикал, бр. 189 от 23. VIII. 1923.

²⁷ Пак там.

²⁸ Г. П. Генов. По сливането. — В. Радикал, бр. 177 от 9. VIII. 1923.

зултати от подобни явления в Англия, Австрия, Германия и др. Съпротивата на противниците на обединението беше подсилена и от примера на френските радикали, които, изправени пред същия избор, предпочетоха самостоятелното съществуване.²⁹ Сливането се разглеждаше не само като унищожение на Радикалдемократическата партия, но и като дезорганизация на политическите сили на обществото.³⁰

Сред партията на радикалите се разгоря остра дискусия. Отделни членове и малко организации одобряваха сливането.³¹ Повечето от партийните членове и мнозинството от нивозите организации изразиха подкрепа на Ст. Костурков против обединението.³² И въпреки че „Радикал“, ръководен от Ив. Харизанов, поощряваше течението за сливане, в създадената във вестника „свободна трибуна“ повечето радикалски дейци се изказаха против обединението.

Заплахата от изолация в партията принуди Т. Г. Влайков да побърза с оформяването на сливането. С подкрепата на съмишлениците си в Изпълнителния комитет, чието мнозинство одобряваше идеята за обединение, Т. Г. Влайков подписа на 10. VIII. 1923 г. декларация на „Съюза на демократичната“, в който участвуваше партията на радикалите, за сливане в Демократическия сговор.³³ В управителното тяло на Демократическия сговор от 26 души влязоха 8 радикали: Т. Г. Влайков, П. Тодоров, Й. Фаденхехт, Н. Найденов, П. Стоянов, Ил. Георгов и Ив. Харизанов.³⁴ На радикалите бяха предоставени съответно места във всички звена на Сговора. Но в ръководните органи на Демократическия сговор влязоха само от няколко околии представители на Радикалдемократическата партия.³⁵ А част от подписаните радикалски дейци се отказаха от участие в съвместните органи на Сговора, изкаквайки решението на обявения извънреден партнен конгрес.

Противниците на обединението обявиха Протокола, подписан от Т. Г. Влайков и приятелите му, за невалиден и необвързващ с нищо Радикалдемократическата партия и Демократическия сговор. Те се позоваха на устава, който предвиждаше подобни въпроси да се решават от конгреса на партията. Т. Г. Влайков бе обявен за напуснал Радикалдемократическата партия. Той бе обвинен, че е изкористил решението на Висшия партнен съвет на Радикалдемократическата партия, в което се говореше, че трябва да се търси път към другите политически партии чрез съглашение или федерация. Провалянето на преговорите за съглашение или федерация бе използвано от Т. Г. Влайков, за да оправдае сливането в Сговора.

Съпротивата срещу обединението нарасна сред радикалските редици с известно закъснение. Сливането, което се смяташе от Т. Г. Влайков и Сговора за свършен факт и „патриотично дело“, не се прие с възторг дори от ония радикали, които одобряваха идеята за обединение на обществените сили. Бяха проведени няколко околийски сбирки, в които радикалските ор-

²⁹ А. л. Дзивков. От Ерио до Поанкаре.—Демократически преглед, г. XVIII (1926), кн. III, с. 367.

³⁰ Хр. Киселов. Сливане или дезорганизация. — В. Радикал, бр. 187 от 21. VI II. 1923.

³¹ В. Радикал, бр. 210 от 18. IX. 1923.

³² Писмо от Белово. — В. Радикал, бр. 180 от 13. VIII. 1923.

³³ ЦДИА, ф. 11, оп. 1, а. е. 655, л. 3; също в. Радикал, бр. 179 от 11. VIII. 1923.

³⁴ В. Радикал, бр. 179 от 11. VIII. 1923.

³⁵ ЦДИА, ф. 252, оп. 1, а. е. 937, л. 1.

ганизации се изказаха за запазване на политическата и организационна самостоятелност на партията си.³⁶ Този обрат сред радикалите въздейства върху част от ония, които бяха подписали Протокола за сливане със Сговора. Пред този отпор в радикалите срещу обединението Т. Г. Влайков и неговите приятели със съгласнето на ръководителите на Сговора приеха допълнително в Протокола, че сливането ще се извърши „Ad referendum“, т. е. след провеждане на конгрес на Радикалдемократическата партия.³⁷ С това вътрешната партийна криза достигна до краен предел. Тя засегна цялата партия и всички радикалски членове се изправиха пред въпроса за съдбата на радикализма и смисъла на движението под самостоятелно радикалско знаме. Борбата вътре в партията доведе до обезсилване и обезсърчаване на радикалското движение. Ако до разгарянето на вътрешната криза у членовете на партията съществуваше все още илюзията, че радикализмът е призван да играе ръководна роля в бъдещето, сега това убеждение постепенно изчезваше. Вътрешнопартийната криза на радикалите доведе до поставяне под съмнение правилността на идеите им и възможността за постигане на начертаните обществени цели. Кризата в Радикалдемократическата партия окончателно завърши процеса на превръщането ѝ в сподвижник и сателит на други политически сили. Партията на радикалите, която водеше след себе си някои дребнобуржоазни слоеве и интелигентски среди, не можа да види насоките в обществените борби и да заеме сигурни прогресивни позиции. Революционното напрежение в страната след Първата световна война принуди част от радикалите да загубят всякаква политическа перспектива, а друга част, макар и мнозинство, да проявява отчаяни усилия за отстояване правото на съществуване. Едните радикали, загубили вяра в бъдещето, преминаха в колоните на фашизма, а другите, останали по форма самостоятелна партия, в същност се прилепиха към някои от политическите групировки на буржоазните сили.

Поставена под външен и вътрешен натиск, партията на радикалите не можа да запази самостоятелна линия в изборите. Ръководството на Радикалдемократическата партия прие да се коалира в законодателните избори с Демократическия сговор. Това бе победа на радикалите начело с Т. Г. Влайков и поражение за противниците на обединението. Съгласно споразумението със Сговора в 13 избирателни колегии от всичко 69 начело на листите бяха вписани радикали.³⁸ Създаването на коалиционните листи беше улеснено поради предоставянето на радикалите повече места за депутати, отколкото беше действителната сила на партията им. Освен това, за да обезсилят радикалите — противници на сливането, — Сговорът прие отделните листи да се регистрират и да излязат от името и с цвета на оная партия, която има първото място. Така в избирателни листи на Демократическия сговор се вписаха имена на радикали и, обратно, в радикалски изборни листи бяха вписани имена на сговористи.³⁹ По такъв начин в листата на Радикалдемократическата партия в I Софийска градска колегия се намериха заедно имената на сговориста Ал. Цанков и радикала Т. Г. Влайков. В няколко околии обаче радикалите участваха в изборите самостоятелно. С кремавата радикалдемократическа листа излезе в изборите и Ст. Костурков в Панагюрска околия, но към нея бяха

³⁶ В. Радикал, бр. 189 от 23. VIII. 1923.

³⁷ Там там.

³⁸ В. Радикал, бр. 237 от 20. X. 1923.

³⁹ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. I, с. 644.

добавени няколко сговористки имена.⁴⁰ Вписването в изборителните листи на личности от различни политически течения създаваше впечатление в обществото, че Демократическият сговор е успял да обедини повечето буржоазни партии. За Радикалдемократическата партия взаимоотношението представяне в изборите носеше двойна вреда. От една страна, радикалите вървяха паралелно със Сговора и губеха самостоятелния си облик, а, от друга страна, бяха обвинявани при опит за разграничаване от Сговора, че са избрани в Народното събрание с помощта на властта.

В законодателните избори на 18. XI. 1923 г. Радикалдемократическата партия формално имаше голям за нея успех.⁴¹ Бяха избрани 32 радикали за депутати от всичко 247. Всички депутати-радикали бяха причислени към мнозинството, подкрепящо правителството. Но от 32-те радикалски имена само една част от тях застъпваше позицията за самостоятелно съществуване на Радикалдемократическата партия. Повечето радикали-депутати излизаха от името на Демократическия сговор. Разделението в партията на радикалите се прояви най-ярко в разцепването на парламентарната група. Радикалите, привърженици на самостоятелното съществуване на партията, се обособиха в отделна парламентарна група.⁴² Нейният състав включваше 12 депутати с председател Ан. Станков и секретар Г. Живков.⁴³ Този акт на радикалите в Народното събрание беше преценен от някои политически среди като разпадане на буржоазно-фашисткия блок.⁴⁴

В Народното събрание радикалите заедно с широките социалисти и някои демократи настояваха кабинетът да си подаде оставка.⁴⁵ Те изхождаха обаче не от антинародния характер на правителството, а от парламентарната практика, когато е избрана нова Камара, тя да излъчи нов министерски състав. Исканията на неочаквано появилата се опозиция не бяха взети под внимание. От Демократическия сговор първоначално се отправиха леки упреци, че някои депутати, избрани в правителствените листи, са тръгнали по пътя на опозиционната борба. Това се отнасяше за ония радикалски депутати, които се конструираха в отделна парламентарна група.

Отношението на Радикалдемократическата партия към положението в страната и политиката, която ще се следва, отразени в тронното слово, беше изразено от Ст. Костурков.⁴⁶ Той одобри деветоюнския преврат, когото възхвалява като право на „демоса“ чрез революция да снесе непригодното правителство. Това поведение на радикалите потвърждаваше официално дадената подкрепа на узурпаторите на властта и фашистката диктатура.⁴⁷ Радикалдемократическата партия допусна груба грешка, като определяше характера на деветоюнския преврат от отрицателното си отношение към сваленото земеделско правителство, а не от същността на извършената промяна и класово-политическата принадлежност на действащите сили. След една година на упражняване на новата власт радикалите ще се откажат да наричат 9 юни „революционна“ промяна, а по-нататък да достигнат до схва-

⁴⁰ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. I, с. 895.

⁴¹ ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 14, л. 3.

⁴² Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС (азбучник), с. 27.

⁴³ ЦДИА, ф. 493, оп. 1, а. е. 5, л. 1.

⁴⁴ ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 24, л. 2.

⁴⁵ История на България. Т. III. С., 1967, с. 146.

⁴⁶ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. I, с. 101.

⁴⁷ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 73, л. 45.

щането, че е установена фашистка диктатура, срещу която и те трябва да се борят.

По-голямата част от изложението на радикалите по отговора на тронното слово не беше в съзвучие с правителствения тон. Радикалите изтъкват, че в България има капитализъм, когото нарекоха „миниаюрсен“⁴⁸. Констатирайки това, те посочват, че все пак се набелязват обществени класи и слоеве, които имат противоречиви интереси. След като изтъкват тежестта на известни партии да представляват предимно капитала, други — партии на дребните собственици, а трети — партии на безимотните, радикалите обосноваха легитимното право на съществуване на различните политически течения.⁴⁹ С това радикалите се противопоставиха на Сговора за създаване на единна буржоазна политическа концентрация. Заради тези схващания радикалите бяха назовани „отцепници“ от фронта на отечеството“, а Ст. Костурков си спечели прозвището „раздорник“.⁵⁰

Радикалдемократическата парламентарна група изяви особено мнение към Септемврийското въстание и Комунистическата партия, което се различаваше от отношението на Сговора. Радикалите не споделиха нападите на Сговора, че въстанието е предизвикано от „ръката на Москва“, а че то е резултат на обективните условия, използвани от добре организираната и силна Комунистическа партия. Радикалите не оправдаваха действията на революционерите през септември, но те защитиха правото им да разпространяват свободно комунистическите идеи. Отново радикалският деец Ст. Костурков обърна внимание на ексцесите, извършени от „неотговорни фактори“, които са покровителствувани „отгоре“. Той подчерта пред Народното събрание, че тези ексцесии не могат да се съгласуват с дадената от партията на радикалите подкрепа на правителството.⁵¹ Изразените различия обаче не доведоха радикалите до решително и открито скъсване със Сговора. Радикалите продължиха да критикуват политиката на Сговора с оглед на нейното коригиране, а не да видят противонародния ѝ характер и напълно да я отхвърлят.

По-ярък разрыв между радикалите и Сговора настъпи при обсъждане на внесенния Законопроект за защита на държавата.⁵² Правителството смяташе да обедини всички буржоазни сили в подкрепа на законопроекта, насочен против Комунистическата партия. Внесеният проект за ЗЗД в Народното събрание беше квалифициран от радикалите като един изключителен закон, който няма да внесе спокойствие в страната. Мотивите към законопроекта не можеха да убедят радикалите, че е необходим специален закон, който да създава нови наказателни норми.⁵³ Придържачи се към искането за нормализиране на положението в страната, радикалите посочват, че не може да се води борба и се налагат наказания по силата на изключителни закони срещу политически убеждения. Те определяха ЗЗД за негодно средство, доказващо политическото безсилие на Сговора. Съпротивата срещу ЗЗД беше мотивирана със съществуващия наказателен закон и с радикалското схващане за премахване на смъртното наказание. Радикалите подчертават, че ЗЗД има всички признаци на едно реакционно дело и правителството напразно храни

⁴⁸ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. I, с. 103.

⁴⁹ Пак там, с. 105.

⁵⁰ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. I, с. 102.

⁵¹ Пак там, с. 105.

⁵² Пак там, с. 308.

⁵³ В. К ю ч у к о в. Законът за защита на държавата. — В. Радикал, бр. 3 от 4. I. 1924.

плюзии с него да унищожи комунизма. Те изтъкнаха, че не с този закон, а по пътя на реформите и идейната борба може да се постигне победа над „разрушителните елементи“⁵⁴.

Опозицията срещу ЗЗД не попречи на сговористкото мнозинство да го приеме, но борбата срещу закона внесе смущение в една част от ония радикали, които бяха минали на страната на Сговора. Приемането и на други закони с явно противонародна насоченост, като закона за амнистиране на министрите от Радославовия кабинет, закона за амнистиране на лица, извършили насилия след Септемврийското въстание, и др., разколеба някои от радикалските депутати в политическата линия на Сговора. Възвръщането на тези радикали в лицето на Ив. Харизанов, П. Стоянов, Ил. Георгов и др. не беше от голямо значение за Радикалдемократическата партия, но то говореше за продължаващото разпадане на Сговора и неговата изолация. Приемането на първите противонародни закони от самоназоваващата се „интелигентна“ Камара принуждаваше радикалите все повече да се убеждават, че Сговорът отива все по-надясно към реакцията.⁵⁵ Тези изводи бяха още твърде недостатъчни, за да характеризират действителното положение, но те служеха за по-нататъшното разграничаване на радикалите от Сговора. В същност тези оценки, произлизащи от радикалски дейци, които бяха по-рано привърженици на сливането, говореха, че процесът на окончателното преориентиране още не беше завършил. Разместването на партийните пластове даваше основание както на привържениците на сливането, така и на противниците, че е възможно да привлекат на своя страна радикалския партийен състав. Спечелването на средното течение за едната или другата кауза решаваше въпроса за съдбата на партията на радикалите. Борбата за завоюване на вътрешнопартийния терен се усложняваше поради това, че средното течение на радикалите имаше някои възгледи, с които трябва да се съобразяват поддръжниците и противниците на сливането.

Настоятелното искане на средното течение да се проведе партийен конгрес беше прието от всички радикали. Възстановяването на идейното и партийно единство се счита за възможна и постижима цел, която би изиграл висшият радикалски форум. Дванадесетият конгрес на Радикалдемократическата партия се откри на 24. II. 1924 г.⁵⁶ Въпросът за сливането в Демократическия сговор или самостоятелното съществуване на Радикалдемократическата партия беше главният проблем на конгреса. Висшият партийен съвет в навечерието на конгреса не можа да достигне до единно мнение. Изготвената за конгреса резолюция за сливане беше подписана от 26 члена, а резолюцията за самостоятелно съществуване беше подкрепена от 32 члена.⁵⁷ Пред конгреса се изказаха всички по-видни радикалски дейци, представляващи различните течения. Намеренията на поддръжниците на сливането чрез конгресния форум да ориентират партията на радикалите изцяло към Демократическия сговор бяха осуетени. Грамадното мнозинство на конгреса не желаше да слуша Т. Г. Влайков. С намесата на Ст. Костурков конгресът изслуша Т. Г. Влайков, но на неговия призив „да живее радикализма“ отговори с възглас „да живее партията“.⁵⁸ Следователно огромното мнозинство

⁵⁴ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. I, с. 308.

⁵⁵ И в. Х а р и з а н о в. Политическа криза. — В. Радикал, бр. 19 от 26. I. 1924.

⁵⁶ В. Радикал, бр. 43 от 25. II. 1924.

⁵⁷ ЦДИА, ф. 493, оп. 1, а. е. 4, л. 2.

⁵⁸ В. Радикал, бр. 46 от 28. II. 1924.

на партията на радикалите беше против сливането и отстояваше самостоятелното съществуване. Напразно политическите сподвижници на Т. Г. Влайков в изказванията си правеха опити да представят сливането не само за необходимо с оглед спасението на страната от комунистическата опасност, но и като неизбежно следствие от ултиматума на правителството.

Противниците на сливането получиха подкрепа от конгреса за самостоятелно съществуване на партията на радикалите. Но те трябваше да се съобразяват със средното течение, което преобладаваше на конгреса и настояваше за запазване на идейното и партийното единство. По настояване на средното течение се прие резолюция от три точки, в която се говореше за запазване на самостоятелността на партията на радикалите, но се изразяваше готовност и за оставане в Демократическия сговор в качеството на федеративен член. Компромисната резолюция се оказа не само безпринципна, но и неспособна да даде определено решение на главния въпрос пред радикалите. Тя не можеше да удовлетвори нито поддръжниците на сливането, нито противниците. Първите изтъкнаха, че Сговорът не може да се задоволи с нищо друго освен със сливане, докато вторите смятаха заявлението за лоялна подкрепа на правителството на основата на обявената програма и за федеративен член като пречка за самостоятелната политическа дейност на партията.⁵⁹

Под натиска на средното течение, желаещо на всяка цена партийно единство, конгресът избра напълно неспособно за работа ръководно тяло. В него бяха избрани представители на всички течения: Т. Г. Влайков, Ст. Костурков, Ил. Георгиев, П. Денев, П. Тодоров, К. Сидеров, Г. П. Генев, В. Кючуков, Ив. Харизанов и др.⁶⁰ Избирането на стария Изпълнителен комитет в знак на помирение и ликвидиране на въпроса за сливането не можеше да оправдае надеждите на радикалите. Убеждението, че вътрешнопартийната криза е преодоляна, се оказа пълна илюзия. След конгреса Висшият партийен съвет поради различията не може да се събере на заседание. Секретарят на Изпълнителния комитет изпрати до низовите организации окръжно за тълкованието на конгресната резолюция, в което се подчертаваше, че никой радикал не може да бъде едновременно и член на Демократическия сговор.⁶¹ С това настъпилото разединение достигна до непосредствено разделение. Около 20 души радикалски дейци и депутати начело с Т. Г. Влайков, Й. Фаденхехт, П. Тодоров, Н. Найденов и др. обявиха публично, че минават в Демократическия сговор.⁶² В отговор на призива на 20-тях бивши радикали за последване на техния пример в цялата партия на радикалите настъпи процес на самоопределение на членовете и организациите. Но в подкрепа на 20-тях се изказаха малко членове и почти нито една цяла низова организация не премина в Сговора. Най-голяма радикалска група от 350 души излезе от Софийската радикалдемократическа организация, която броеше около 1000 членове.⁶³ Към Сговора преминаха по-големи групи от Белослатинската, Хасковската и др. по-малки организации.

Отделяне на Влайковите последователи отслаби партията на радикалите. Но Радикалдемократическата партия запази не само своята самосто-

⁵⁹ В. Радикал, бр. 45 от 27. II. 1924.

⁶⁰ Пак там.

⁶¹ ЦДИА, ф. 493, оп. 1, а. е. 4, л. 1; също в. Радикал, бр. 60 от 17. III. 1924.

⁶² В. Свободна реч, бр. 32 от 24. III. 1924.

⁶³ НБКМ—БИА, ф. 15, а. е. 1854, л. 32.

ятелност, но направи решителни стъпки за пълно скъсване всякакви връзки със Сговора. Преценките, които бяха започнали да се дават за Демократическия сговор и неодобрението на неговата политика, се отличаваша с явна враждебност. Обратът в поведението на Радикалдемократическата партия спрямо Сговора се основаваше върху оценките за генералско-професорското правителство и подкрепящите го реакционни среди.⁶⁴ Първоначалното съмнение у радикалите относно създаването на правителственото мнозинство, когато не се излъчи парламентарно правителство, се превърна в открито недоволство.⁶⁵ Радикалите посочваха, че положението е тежко и страната има нужда от власт, която да се ползува от народното доверие. Те изтъкваха, че е време открито да се каже, че обещаните права и свободи още не са достъпни за всички легално съществуващи политически партии и конституционно борещи се граждани.⁶⁶ Засилилият се терор на Демократическия сговор срещу противниците си не отминаваше вече и радикалите. Непосредствена проява на терора на Сговора бяха пречките, които се правеха при подготовката на общинските избори. Неколкократното отлагане на изборите за общински и окръжни съвети и очистването на общинските управи от радикалски членове се преценяваше като отнемане на гражданските свободи и рушение на демократичните традиции.

Радикалите излязоха в открит борба срещу Сговора в изборите за окръжни съветници. Поемайки пътя на изборната борба, Радикалдемократическата партия смяташе да влезе в споразумение с останалите противници на Демократическия сговор. Предложенията отляво за общи действия не се приемаха от радикалите. Страхът, че може да бъдат използвани за „други цели“, караше радикалите да отказват сътрудничество на основата на искрените предложения на комунисти и земеделци.⁶⁷ Отказът на радикалите беше съвременен предопределен не само поради стрипателството им от съединение към единния фронт, но и от отправените закани на Сговора.⁶⁸ Споразумение за коалиционно участие в общинските и окръжните избори се постигна между радикалите и демократите на Ал. Малинов.⁶⁹

Откритото минаване на Радикалдемократическата партия в легална опозиция на Демократическия сговор доведе до нови оценки за събитията и положението в страната. По случай една година от деветоюнския преврат в радикалския печат се постави въпросът, че дошлата в името на реда власт не е оправдала надеждите и не е постигнала омиротворение. Непозпълнението на обявената програма, отбелязва друг радикалски автор, свежда акцията на 9 юни до простото положение да става въпрос само за предпочитание на днешния режим пред миналия.⁷⁰ Отрицателното отношение към Сговора беше изразено още по-определено в преценките за работата на Народното събрание. Радикалите отрекоха каквато и да е ползотворна дейност на камарата поради превръщането на сговористкото мнозинство в послушен изпълнител на неконституционно създаденото правителство. Те посочваха, че пра-

⁶⁴ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 51, л. 19.

⁶⁵ В. К ю ч у к о в. В погрешен път. — В. Радикал, бр. 76 от 4. IV. 1924.

⁶⁶ В. Радикал, бр. 84 от 15. IV. 1924.

⁶⁷ В. Радикал, бр. 45 от 27. II. 1924.

⁶⁸ В. В е л ч е в. Сговорът и безумието на отцепниците. — В. Слово, бр. 713 от 11. X. 1924.

⁶⁹ В. Радикал, бр. 114 от 26. V. 1924.

⁷⁰ Н. С а в ч е в. Девети юни. — В. Радикал, бр. 127 от 11. VI. 1924.

вительството след отказване от подкрепата на демократи, социалисти и радикали е тръгнало по пътя на реакцията.⁷¹ Анализирайки 15-месечното управление, Радикалдемократическата партия преценяваше, че правителството на Ал. Цанков е изправено пред криза, произтичаща от самия Сговор. В Демократическия сговор според радикалите нарастваше сепаратисткото движение, което показваше борбите между отделните политически групи. Като имаха пред вид различията на „племената“ в Сговора, радикалите смятаха, че властта е изхабена и правителството няма доверието не само на гражданите, но и на собствената си партия.

Исходът от кризата, обхванала страната и управляващите кръгове, Радикалдемократическата партия виждаше в създаване на ляв блок на демократическите сили. Висшият партиен съвет на Радикалдемократическата партия счете за необходимо да призове към съгласувана политическа дейност на всички легални демократични партии.⁷² Радикалдемократическата партия като една от силите на легалната опозиция заяви, че бездействието против едно реакционно управление ще доведе до засилване гражданската война в страната, ако демократичните партии не видят отговорността пред бъдещето.⁷³

Радикалдемократическата партия определяше управлението на страната за компрометирано и настояваше правителството да си подаде оставката. Изявленията на Радикалдемократическата партия бяха тълкувани от Сговора като демонстрация на претенции за власт с помощта на „единофронтството“⁷⁴. Радикалите бяха обвинени, че са поели линия не само на противопоставяне на правителството, но са „злепоставяли“ Сговора в чужбина.⁷⁵ Действително Радикалдемократическата партия направи отвод на Българския демократически сговор да участва в международната конференция в Париж на радикалните и демократични партии, но не успя да го изолира.⁷⁶ За изобличаване на Демократическия сговор българските радикали направиха „изложение“ до Лигата за защита на правата на човека.⁷⁷ В резултат на тези действия в европейския печат се появиха статии против Цанковия терор в България. Недоволството на Сговора от това поведение на неговите противници беше толкова силно, че в правителствената преса се настояваше за отстраняването на радикалите от политическия живот.⁷⁸

Изострянето на отношенията със Сговора и определяне поведението в политическите борби партията на радикалите трябваше да разгледа и прецени на конгреса през март 1925 г. Оздравителният процес след вътрешнопартийната криза беше настъпил и радикалите смятаха, че трябва да се премине към офанзивни политически действия. Партията на радикалите по време на XIII конгрес се представляваше от 907 нивови организации с 34 796 членове.⁷⁹ След кризата партията на радикалите беше намалела с около 1300 души. Значителният партиен състав даваше основание да се смята, че партията

⁷¹ В. Радикал, бр. 166 от 29, VII. 1924.

⁷² Резолюция на ВПС на РДП. — В. Радикал, бр. 211 от 22. IX. 1924.

⁷³ ЦДИА, ф. 493, оп. 1, а. е. 8, л. 1.

⁷⁴ В. Демократически сговор, бр. 427 от 16. III. 1924.

⁷⁵ П. С т а й н о в. Политически блуждения. — В. Слово, бр. 722 от 22. X. 1924.

⁷⁶ ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а. е. 83, л. 1.

⁷⁷ В. Радикал, бр. 9 от 14. I. 1925.

⁷⁸ Пак там, бр. 240 от 27. X. 1924.

⁷⁹ С т. К о с т у р к о в. Отчет на Изпълнителния комитет. — В. Радикал, бр. 54 от 11. III. 1925.

на радикалите би могла да играе по-значителна роля в обществените борби. Давайки съответната оценка за силата на радикалите, партийното ръководство трябваше да признае, че в същност 632 нивови организации с 20 169 членове изпълняват всичките си задължения, произтичащи от устава и програмата на партията. Тринадесетият конгрес трябваше да даде по-определена насока на политиката на радикалите. Защищвайки тезата за различията между социалните слоеве и представянето им от съответни политически течения, конгресът приемаше, че партията на радикалите обединява силите на дребните собственици и по-слабите икономически обществени елементи. Съгласно отчета на конгреса социалният състав на партията на радикалите се състоеше от: земеделци — 65%, занаятчи — 11%, търговци — 7,5%, чиновници — 6%, работници — 5,5%, учители — 2,5%, и други групи — 2,5%.⁸⁰ Социално-политическият облик на партията на радикалите, макар и не строго определен, я насочваше в борба срещу управляващата групировка. Действително радикалите, ръководени от схващането, че Демократическият съговор е партия на капиталистите, насочваха правилно политическата си линия на противопоставяне на правителството.

Възприетото политическо поведение спрямо Сговора принуждаваше радикалите да променят и някои от оценките си за събитията и положението в страната. Деветоюнският преврат беше преценен като противоконституционен и насилнически, но този акт уж бил оправдан от обективни условия.⁸¹ Окончателното отричане на преврата радикалите не направиха поради дадената на времето политическа подкрепа, която не бе осъдена и отречена. За оправдание на предишното становище по деветоюнските събития радикалите обвиниха Сговора, че не е оправдал надеждите и е тръгнал още от самото начало по пътя на реакцията. Направлението, което е възприето от Сговора, според радикалите е такова, че се е стигнало до установяване на фашистка диктатура. Радикалите посочваха, че правителството е безсилно да намери рационални средства за успокоение на страната, поради което трябва да се счита за напълно негодно. Те изтъкваха, че Сговорът е пречка за развитието на България и трябва да напусне властта. Радикалдемократическата партия реши, че не може да има никакво доверие на Сговора и да дава подкрепа на неговото правителство.⁸²

За да следва своята политическа линия, Радикалдемократическата партия се стремеше да преценява положението в страната и възможната роля, която можеше да играе в обществения живот. Радикалите виждаха, че сговористката власт няма здрава политическа и социална опора. Те не можеха да одобрят политиката на сговористкото правителство, което бе тръгнало по пътя на налагане господството си с терор и унищожение на противниците си. Очерталата се трайна тенденция в политиката на Сговора чрез кървав терор да убие всякакво действие и мисъл за съпротива на властта плашеше радикалите от превръщане на страната в поле на постоянна гражданска война.⁸³

⁸⁰ Ст. Костурков. Отчет на Изпълнителния комитет. — В. Радикал, бр. 54 от 11. III. 1925.

⁸¹ Ст. Костурков. Реч пред XIII к-с на РДП. — В. Радикал, бр. 52 от 9. III. 1925.

⁸² Резолюция на XIII к-с на РДП, — в. Радикал, бр. 53 от 10. III. 1925.

⁸³ ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 21, л. 9.

Радикалдемократическата партия искаше да се постави във външния фронт от противосто-
ящите два фронта в страната. Своята мисия тя виждаше изключително
в това да призовава за спиране на изтребителната война между Сговора и
Единния фронт. От една страна, радикалите критикуваха Сговора, че нала-
ганият кървав терор не ще доведе до омиротворяване на страната, а от друга —
съветваха комунистите, че ако искат да променят обществения строй, трябва
да възприемат легални средства за борба.⁸⁴ Като партия на миролюбиво
радикалите смятаха, че техните съвети ще бъдат възприети. Затова те пре-
дупреждаваха правителството, че държавата ще преживее по-големи сътре-
сени и ще стане огнище на още по-кървави борби, ако властта дошла в ре-
зултат на преврат, не се оттегли.⁸⁵

Вътрешните борби, които доведоха до събитията през пролетта на 1925 г.
в страната, според радикалите бяха в две направления. От една страна, те
смятаха, че се води борба между правителството и народните маси. В тази
борба Радикалдемократическата партия поемаше защитата на народните
маси против правителството. От друга страна, радикалите смятаха, че се
води борба от държавата, в която включваха властта и опозицията срещу
Единния фронт. Насоката от борбата на първото направление радикалите
чувстваха и върху себе си поради стремежа на Сговора да унищожи пар-
тията им. Затова Радикалдемократическата партия обявяваше Сговора за
неспособен да даде законно управление, което да успокои страната и въведе
необходимия ред в държавата. И въпреки че осъдиха атентата от април 1925 г.,
радикалите подчертаха, че въвеждането на военно положение не ще внесе
омиротворение и трябва по-скоро да бъде вдигнато. Макар да одобриха
указа за военното положение, радикалите изтъкваха, че то трябва да се приеме
само за момент и след явната констатация, че няма външна опасност и вът-
решни размирици, незабавно трябва да се отмени.⁸⁶ Насоката на първото
направление във вътрешните борби според радикалите заемаше широк фронт
и те считаха, че и те са част от него против Сговора.⁸⁷

В насоката на второто направление във вътрешните борби Радикалде-
мократическата партия се считаше за противодействаща на Единния фронт.
Партията на радикалите погрешно смяташе, че и тя трябва да участва в
борбата срещу Единния фронт. Като политическа партия тя имаше различия
с Единния фронт. Но неправилно мислеше, че борбата ѝ съпада по направ-
ление с тая на Сговора против „разрушителните елементи“⁸⁸. В действител-
ност борбата на Радикалдемократическата партия против Единния фронт
се различаваше от тая на Демократическия сговор и не вземаше характер
на борба между два враждебни лагера. Радикалдемократическата партия
заявяваше, че е против Единния фронт и ще се бори срещу него на обществената
арена, но не одобряваше „престъпните средства, с които си служеше прави-
телството“⁸⁹. Затова партията на радикалите защити правото на комуни-
стическите депутати да се изказват от трибуната на Народното събрание.⁹⁰

⁸⁴ Стенографски дневници на XXI ОНС, II РС, кн. I, с. 108.

⁸⁵ Пак там, с. 114.

⁸⁶ П. Д е н е в. Декларация в Н. С. — В. Радикал, бр. 87 от 22. IV. 1925.

⁸⁷ С т. К о с т у р к о в. Положението на страната. — В. Радикал, бр. 210 от 21. IX. 1925.

⁸⁸ Пак там.

⁸⁹ Пак там.

⁹⁰ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. I, с. 659.

Радикалдемократическата партия се противопостави на изгонването на комунистическите депутати от Парламента, макар да гласува закона за разтуряне на Комунистическата партия. Тя направи протест срещу политическите убийства, които се вършеха от неотговорните фактори по внушение от правителствените среди. Радикалдемократическата партия квалифицира убийствата на изтъкнати обществени дейци за политически, за които властта носи пълна отговорност. Тя повдигна въпроса за арестуването след атентата повече от 2000 души и обвини Сговора, че грамаден брой хора изчезват без съд от органите на правителството.

Повикът на радикалите беше толкова силен и разобличаващ деянията на правителството, че намери отзвук дори в ония бивши радикалски дейци, които бяха в Демократическия сговор. И въпреки че кървавите деяния на Сговора бяха наречени от Т. Г. Влайков грешки, а радикалите ги назоваха произволи, същевременно признаваха, че „други“ с право ще ги квалифицират като престъпления.⁹¹ Поради своето поведение в защита на жертвите на Сговора Радикалдемократическата партия беше упрекната, че насърчавала „елементите на разрушението“. В Народното събрание правителственият лидер отхвърли внушенията на радикалите и обвини Ст. Костурков, че с преценките си за събитията в страната е станал автор на теорията за изживяването на кризата в политическите борби, т. е. че не съществува комунистическа опасност за държавата и Сговорът прави престъпление, като изпълва терора срещу противниците си.⁹²

Партията на радикалите беше слаба, за да въздействува върху насоката на политическите борби и разрешаването на обществените въпроси. Имайки пред вид силите си и изправена пред събития от изключителна важност за страната, Радикалдемократическата партия търсеше път за сближение и единодействие с другите политически течения. Радикалите изразиха надежда за групиране на фронт на българската демокрация.⁹³ Тази идея беше отправена най-напред към БРСДП. Въпреки готовността на широките социалисти за контакт радикалите не можеха да приемат контрапредложението на Я. Сакъзов за създаване на политическа комбинация за управление с участието на Сговора. Радикалдемократическата партия не допускаше, че е възможно омиротворяване на страната и издигане престижа на България с участието на такава партия като Сговора, която е загубила напълно доверието на народа и уважение в чужбина.

Проявената готовност на радикалите за единодействие против Сговора беше посрещната благоприятно от демократите на Ал. Малинов и земеделците на Д. Драгиев. В Народното събрание за първи път след идването на сговористката власт техните парламентарни групи постигнаха споразумение за друг дневен ред, различен от този на правителствения проект. А главният въпрос на съгласувания от опозицията дневен ред беше за осъждане политиката на сговористкото правителство.⁹⁴ Към акцията на радикали, демократи и земеделци се присъедини и парламентарната група на националликбералите. Действията на 4-те парламентарни групи бяха оценени от радика-

⁹¹ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. II, с. 1998.

⁹² Ст. Костурков. Положението на страната. — В. Радикал, бр. 210 от 21. IX. 1935.

⁹³ В. Кючуков. Пред нови задачи. — В. Радикал, бр. 154 от 15. VII. 1925.

⁹⁴ В. Радикал, бр. 198 от 5. IX. 1925.

лите като стъпка за споразумение на легалната опозиция. Въодушевени неоснователно, радикалите заговориха за ново положение, при което пионерите на бъдещата законна власт излизат на политическата авансцена.⁹⁵

Въпреки големите надежди на радикалите от първата обща стъпка на легалната опозиция до единодействие не се стигна. Единственият ефект на тази акция беше потвърдението на радикалското изявление, че се слага край на „бомбастичните“ твърдения на Сговора, че всички буржоазни политически сили били в подкрепа на правителството.

Радикалдемократическата партия поведе борба срещу икономическата и социалната политика на Цанковото правителство. Радикалите бяха първите от буржоазната опозиция, които разкриха антинародните и антидемократични намерения на правителството с внесените законопроекти. Под претекст, че законите, приети от „земеделската“ камара, не били съгласувани с конституцията, за което всички буржоазни партии бяха единодушни, сговористката камара се зае да ги измени или коригира. Въпреки че одобряваха премахването на земеделското правителство и ревизирането на неговото законодателство, радикалите защитиха някои закони, приети през земеделския режим като Закона за жилищната криза, Закона за народния кадастър, Закона за трудово-поземлената собственост, Закона за съдене на министрите от Радославовия кабинет и др.⁹⁶ Радикалите споделяха мнението, че голяма част от законите на земеделския режим не са конституционно поносими. Но те протестираха, когато правителството внесе законопроект за подобряване, а в същност за отменяване на закона за аграрната реформа. Радикалите считаха, че Законът за трудово-поземлената собственост, приет от земеделското правителство, не трябва да се изменя, а само правилно да се приложи. Те особено се противопоставиха на статиите в печата и публичните речи, в които се говореше, че в България няма аграрен въпрос или ако има такъв, той се отнася само до усъвършенстване на техниката.⁹⁷ Радикалите настояваха в Народното събрание Законът за Т. П. С. да не бъде унищожен, а се приложи съобразно принципа: земята за ония, които я обработват.

Радикалите се противопоставиха на правителствения законопроект за изменение Закона за жилищната криза.⁹⁸ Говорителят на радикалдемократическата парламентарна група изненада сговористкото мнозинство в Народното събрание с острите си забележки, че с измененията се цели да се защитят интересите на собствениците и се прикрият спекулациите с покритите и непокритите имоти. Изказаното мнение на радикалския представител, че частната собственост с оглед на обществените нужди не може да бъде вече свещена и неприкосновена, предизвикваше сговористите към физически отпор.⁹⁹ Заетото отношение от радикалите по измененията на Закона за жилищната криза се диктуваше от разбирането им, че острите класови противоречия трябва да се разрешават с намесата на държавата в качеството на обществен регулатор. Те виждаха недоволството на бездомниците и мислейки, че то може да се преодолее с помощта на приетия по-рано закон, упорито настояваха за неговото запазване. Премахването на клаузите на Закона за жилищ-

⁹⁵ В. Радикал, бр. 199 от 7. IX. 1925.

⁹⁶ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. II, с. 3266.

⁹⁷ Пак там, кн. I, с. 107.

⁹⁸ В. Радикал, бр. 64 от 23. III. 1926.

⁹⁹ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. II, с. 2146.

ната криза според радикалите би развързало ръцете на домопритежателите и би предизвикало „размирническо недоволство“ на една част от обществото.¹⁰⁰ Това караше радикалите да се страхуват от развихрянето на класовата борба. А те мислеха, че може да се предотврати изострянето на класовите противоречия, като се приложи при разрешаването на жилищната криза на принципа за обществената солидарност.

Радикалите не можеха да възприемат и законопроекта за амнистиране на министрите от Радославовия кабинет. Те се мотивираха с разбиранията си, че не могат да влязат в противоречие с убежденията, които са имали по-рано и които и сега споделят относно отговорниците за националната катастрофа. Затова радикалите протестираха срещу отмяната на закона ^Гот 24. X. 1919 г. за съдене на виновниците и пледираха, че този закон има пълно конституционно основание.

Радикалите отричаха Цанковото правителство, но продължавайки да зовят за законно управление и демократичен ред, не посочваха каква власт трябва да наследи Сговора. Смяната на правителствения екип на Демократическия сговор според радикалите показваше, че управляващата групировка е обхваната от дълбока криза. Падането на Цанковото правителство беше оценено от радикалите като временно разрешение на кризата в Демократическия сговор. Новото правителство на А. Ляпчев според радикалите не ще тръгне по друг път освен да поеме курс на засилване на реакцията. Излизането на преден план в Сговористкото правителство на народняшко-цанковисткото ядро потвърждаваше предположението на радикалите, че няма да има промяна в системата на режима.¹⁰¹ Радикалите сочеха, че Демократическият сговор не е способен на обновление и новото правителство ще се опира на същите реакционни сили, които поддържаха и предишното. Затова радикалите заключаваха, че кризата е не само вътрешнопартийна, но и държавна и в същност не е разрешен окончателно въпросът за властта. Като главна причина за слабостта на властта радикалите считаха неспособността на новото правителство да се справи с икономическите проблеми на страната.¹⁰²

Радикалдемократическата партия не отминаваше социалните въпроси, които изпъкнаха в периода на частичната стабилизация. Тя сочеше, че безработицата, скъпотията и гладът са обществени проблеми и властта трябва да ги решава своевременно, докато не се е стигнало до крайност. Радикалите привеждаха официалните данни, които показваха, че в България към средата на 1926 г. се наброяват около 70 000 безработни. За премахването на безработицата радикалите предлагаха „универсалното“ средство от своя идеен арсенал — приложение на принципа за „обществената солидарност“.¹⁰³ Осъществяването на принципа за обществената солидарност се смяташе, че може да се прокара чрез държавните закони. Задачата на социалното законодателство според радикалите е да се принуди държавата да вземе защитата на икономически слабите членове на обществото. Предложенията на радикалите се свеждаха главно до филантропични и неефекасни средства, като премахване на лукса, извършване на икономии в държавния бюджет

¹⁰⁰ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. II, с. 2145.

¹⁰¹ В. К ю ч у к о в. Промяна в системата. — Радикал, бр. 9 от 14. I. 1926.

¹⁰² А. С т а н к о в. Нашата дума. — Радикал, бр. 4 от 6. I. 1926.

¹⁰³ Стенографски дневници на XXI ОНС, II РС, кн. I, с. 378.

и провеждане на „смели социални реформи“¹⁰⁴. Радикалите критикуваха правителството на Сговора, че с политиката си на несигурност довежда до въздържане на внос и влагане на капитали, поради което се създават условия за поява на безработицата. Те определяха правителството за свършено негодно да провежда творческа стопанска политика, заради което държавата е изправена пред рискове и сътресения. А безработицата според радикалите създава условия за тези сътресения. Въпреки голямото си старание радикалите не можаха да внушат на правителството да следва посочения път, нито пък предлаганите средства да решат тежкия социален проблем с появата и увеличението на безработицата.

Радикалите разобличиха правителството, което внесе в Народното събрание законопроект за намаляване на скъпотията, без да посочва конкретни мероприятия.¹⁰⁵ Те се солидаризираха напълно с определението, което дадоха комунистическите депутати на законопроекта като книжен закон. С този законопроект според радикалите икономическата политика на правителството напълно се дискредитира и то трябва да се оттегли.

Влошаването на положението на масите и симптомите на кризата принуждаваше радикалите да обръщат по-голямо внимание на икономическите проблеми. На XIV конгрес на Радикалдемократическата партия, проведен през март 1926 г., се даде голяма тежест на въпросите за положението на малоимотните слоеве. Претендирайки, че е организация на слабоимотните маси, Радикалдемократическата партия се изказа в защита на дребните съществувания. Повикът за удовлетворяване нуждите на работничеството, занаятчийството, бездомниците, безземлените и малоземлени земеделци беше основната тема на радикалския партиен конгрес. Дори представителите на Младежкия радикален съюз призоваха партията да излезе с нови лозунги и конкретни искания за подобряване тежкото положение на слабоимотните маси. Но освен с общите си изказвания против капиталистите и крепеното от тях правителство радикалите не отидоха по-далеч. Опитите да се разобличи правителството, че улеснява спекулативния капитал със законите за вносните мита, захарта и др., не доведе радикалите да съзрат острите социално-политически противоречия и да застанат на твърди позиции. Затова и не можаха единодушно да решат въпроса за политическата линия в обществените борби. Предложенията за съглашение с другите политически сили бяха най-различни. Някои предлагаха съглашение със земеделците на Д. Драгиев, а други го отричаха. Предложенията за взаимодействие с демократите срещаха възраженията, че Ал. Малинов водел двойствена политика.¹⁰⁶ Дори някои радикали настояваха въпросът за изборните коалиции да се предостави за решение от отделните партийни организации. Различията в партията на радикалите по тактиката в изборите не се отразиха в конгресната резолюция. Това потвърждаваше вътрешната политическа и организационна нестабилност на партията на радикалите. Въпреки че в подотчетната година тя бе нараснала на 942 низови организации с 37 732 членове, вътрешната партийна дисциплина след кризата не беше напълно възстановена.¹⁰⁷ Крайна изява на тази нестабилност беше поведението на Ив. Харизанов, който се бе

¹⁰⁴ Стенографски дневници... с. 379.

¹⁰⁵ Стенографски дневници на XXI ОНС, I РС, кн. II, с. 3141.

¹⁰⁶ П. М о н о в. Изказване. — В. Радикал, бр. 52 от 9. III. 1926.

¹⁰⁷ В. Радикал, бр. 52 от 9. III. 1926.

изказал в Народното събрание за даване на косвена подкрепа на Сговора и поради това бе изключен от партията.¹⁰⁸ За разлика от други случаи напускането на Ив. Харизанов не доведе до откъсване на други членове от Радикалдемократическата партия. Неговото излизане от парламентарната радикална група беше компенсирано с идването на двама нови депутати.

По решение на конгреса се прие изменение в устава, с което се определя името на организацията да бъде Радикална партия.¹⁰⁹ След конгреса и окончателното консолидиране на партията на радикалите Висшият партийен съвет избра Изпълнителен комитет, в който влязоха Ст. Костурков, А. Станков, Ил. Георгов, П. Стоянов, П. Денев, В. Кючуков, д-р Д. Бурилков, д-р Ас. Цанов, М. Календеров, Ив. Кепов и др.¹¹⁰ Кризата в партията на радикалите не се отрази съществено в нейното върховно ръководство. С изключение на Т. Г. Влайков, Ив. Харизанов и П. Тодоров основното ръководно ядро вървеше все още заедно, макар да нямаше пълно идейно-политическо сцепление. Но партийно-политическото единство се крепеше главно върху убеждението за запазване самостоятелността на радикалското течение. Провалянето на бившите радикалски дейци, които не успяха да внесат радикализма в Сговора и не можаха чрез него да изпълнят радикалската програма, служеше за достатъчно доказателство за правилността на избрания път на самостоятелна политическа и организационна дейност. Този факт внушаваше необходимостта от единство в ръководните среди и партийни редици на радикалите.

Запазването на самостоятелността и укрепването на единството на Радикалната партия се считаше за голяма победа на демократичните сили. Политическото заздравяване и способността на Радикалната партия за активно участие в обществения живот беше манифестирано на XV конгрес през декември 1926 г.¹¹¹ Конгресната резолюция насочваше партията на радикалите към засилване на борбата срещу управляващия Демократически сговор и изказваше необходимост от сключване на съглашения с другите партии при спазване на определени условия, които да не застрашават програмните принципи на Радикалната партия.

Определянето на политическата линия на партията на радикалите след идването на правителството на А. Ляпчев ставаше с оглед състоянието и борбата на двата противостоящи лагера—Сговора и Единния фронт.¹¹² Радикалите считаша, че Демократическият сговор е в положение на постоянна криза и не е способен да даде „силна власт, от каквато се нуждаела страната“¹¹³. Поради своята класово-политическа ограниченост Демократическият сговор според радикалите не може да осъзнае, че задържането на властта в неговите ръце представлява национално нещастие. Единственото, което ще прави Сговорът, според тях е да се бори за унищожението на своите противници, като в тяхното число попадат не само комунисти, но и хора от легалната опозиция. Радикалите смятаха, че упражняването на държавна власт от Сговора чрез реакционни методи пораждала условията за съществуването на

¹⁰⁸ Ил. Георгов. Инцидентът на Ив. Харизанов. — В. Радикал, бр. 52 от 9. III. 1926.

¹⁰⁹ В. Радикал, бр. 53 от 10. III. 1926.

¹¹⁰ В. Радикал, бр. 124 от 8. VI. 1926.

¹¹¹ В. Радикал, бр. 279 от 13. XII. 1926.

¹¹² Хр. Попов. Блок на демокрацията. — В. Радикал, бр. 30 от 9. II. 1927.

¹¹³ Стенографски дневници на XXI ОНС, II РС, кн. II, с. 1014.

„единофронтовската опасност“. Затова радикалите считаха, че към Демократическия сговор трябва да имат отрицателно отношение и да действуват за неговото събаряне от власт по пътя на легалната борба.

Съществуването на Единния фронт като политическа сила на обществената арена не се отричаше от радикалите. Но те смятаха, че Единният фронт е загубил настъпателната си мощ, и с това се е открила възможност за проявление на политическата инициатива на легалната опозиция. Действително в отношението на Комунистическата партия към опозиционните на Сговора партии беше настъпило изменение.¹¹⁴ Поставянето на борбата на пролетариата срещу опозиционните буржоазни партии на втори план беше почувствувано от радикалите като косвена подкрепа против Демократическия сговор. Затова Радикалната партия насочваше политическата си линия към създаване от опозиционните сили на междупартийна комбинация, способна да излъчи коалиционно правителство. В изпълнение на тази линия ръководството на Радикалната партия създаде контакти и започна преговори с другите политически фактори.

Радикалната партия започна да работи за създаване на политическа комбинация, издигайки повика „скъсяване на разстоянията“¹¹⁵. Тази радикалска формула се противопоставяше на сговористкото искане за сливане на партиите. Но тя не се покриваше и с оповестената от Ал. Малинов формула „обществен сговор“¹¹⁶. А намерението на радикалите бе да се създаде политически център на демокрацията главно с участието на двете партии — Радикалната и Демократическата. Преговорите, които започнаха между представителите на Радикалната и Демократическата партия, бяха прекъснати след втората среща. Демократите настояваха за сливане на двете партии.¹¹⁷ Това не можеше да се приеме от Радикалната партия. Досегашната борба на радикалите за самостоятелно съществуване не им позволяваше да принесат партията в жертва на съглашението при условията на демократите. Освен това радикалите не можеха да приемат желаното от Ал. Малинов споразумение със Сговора.¹¹⁸ Радикалната партия предупреждаваше, че страната има нужда от съвсем нова власт без Сговора и който се съюзява с него, поема целия му пасив. Тя смяташе, че „Блокът на демокрацията“ трябва да се създаде от радикали, демократи, земеделци (Драгиев) и широки социалисти, а да не се допуснат в него сговористи, дружбашки и национал-либерали.¹¹⁹ Само четирите партии според радикалите могат да излъчат силна, но не и насилническа власт. Радикалите видяха, че постигане на споразумение с Демократическата партия е трудно постижимо и поради водените от нея тайни едностранни преговори с БЗНС (Врабча). Радикалната партия не можеше при тия условия да скъса своите връзки с БЗНС (Ст. Загора) и се вплете в разкола на земеделското движение.¹²⁰ А в този момент радикалите вече бяха направили своя избор по отношение „крилата“ в земеделското движение.¹²¹

¹¹⁴ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 442а, л. 69.

¹¹⁵ В. К ю ч у к о в. Скъсяване на разстоянията. — В. Радикал, бр. 16 от 24. I. 1927.

¹¹⁶ ЦДИА, ф. 105, оп. 1, а. е. 650, л. 1.

¹¹⁷ В. Радикал, бр. 279 от 13. XII. 1926.

¹¹⁸ В. Радикал, бр. 291 от 27. XII. 1926.

¹¹⁹ Б. С е м е р д ж и е в. Обществен сговор или Блок на демокрацията. — Радикал, бр. 45 от 26. II. 1927.

¹²⁰ В. Радикал, бр. 227 от 11. X. 1926.

¹²¹ Х р. П о п о в. Блок на демокрацията. — В. Радикал, бр. 30 от 9. II. 1927.

Радикалната партия смяташе и БРСДП за една от необходимите компоненти на належащата политическа комбинация. Направените сондажи с широките социалисти срещнаха явно пренебрежение. Радикалите бяха изненадани от поведението на социалистите, които в този момент бяха решили да вървят по пътя на изолираното политическо действие.¹²² При това Социалистическата партия се намираше в криза и разцепление. Отделената Социалистическа федерация не пожела да обърне внимание на радикалското предложение.

Радикалната партия, не срещнала отзивчивост в по-големите опозиционни партии, беше принудена да укрепва постигнатото по-рано съглашение с малката земеделска група на Д. Драгиев. Съгласувано бе споразумение за задружно действие и участие в изборите с обща платформа.¹²³ Създаването на коалицията на Радикалната партия и БЗНС (Ст. Загора) беше оповестено с голям шум, но надеждите за значителни резултати не се оправдаха. Проведени бяха публични събрания из страната с оратори от двете партии.¹²⁴ Единодействието и силата на Радикалната партия и БЗНС (Ст. Загора) бяха проверени в частичните и общи избори за общински и окръжни съветници. В изборите за окръжни съветници, проведени на 14. XI. 1926 г., общите листи на Радикалната партия и БЗНС (Ст. Загора) получиха скромни резултати, но ръководните дейци на коалицията обявиха пълно задоволство. Повече от 60 000 граждани бяха гласували за радикалско-земеделската коалиция.¹²⁵

Опитите на Радикалната партия за постигане на съглашение с другите политически сили съпътствуваха нейната непрекъсната борба срещу правителството на Демократическия сговор. В Народното събрание радикалната парламентарна група се възползуваше при обсъждане на бюджета на вътрешното министерство, за да подложи на унищожителна критика политиката на Ляпчевото правителство. Внесените законопроекти за администрацията и полицията също даваха възможност на радикалите да се изказват за терора и вършените беззакония от органите на властта. Под прикритието, че в българския политически живот има недостатъци, със законопроектите се предоставяше право на полицията да контролира публичните изяви на партиите. Радикалите съзряха намерението на правителството да използва полицията и администрацията за изборни цели. Те се обявиха против даването на съдебни функции на полицията, т. е. да издава наказателни разпоредби, противоречащи на чл. 13 от Конституцията.¹²⁶ Отхвърляйки мотивите на правителството, че законопроектът е насочен срещу разрушителните елементи, радикалите обявиха, че не желаят полицейски грижи за публичните си събрания. Като се застъпваше за свободата на публичната дейност, Радикалната партия открито защити правото на всички, които развиват политически идеи да не бъдат притеснявани от властта. На това основание в Народното събрание радикалите не се съгласиха на депутатите-комунисти да им се отнемат мандатите.¹²⁷

Радикалите проявиха тревога за престижа на България пред чужбина от действията на сговористката власт. Те се опитваха да внушат на прави-

¹²² В. Радикал, бр. 247 от 4. XI. 1926.

¹²³ Пак там, бр. 219 от 1. X. 1926.

¹²⁴ В. Радикал, бр. 235 от 20. X. 1926, бр. 11 от 17. I. 1927.

¹²⁵ Пак там, бр. 255 от 15. XI. 1926.

¹²⁶ Стенографски дневници на XXI ОНС, II РС, кн. II, с. 970, 1270.

¹²⁷ Стенографски дневници на XXI ОНС, II РС, кн. II, с. 1015.

телството, че затрудненията, пред които е изправена държавата, не могат да бъдат решени поради тежката вътрешнополитическа обстановка, създадена от властта. Радикалите изтъкнаха, че приобщаването на нашата страна към културните народи ще става въз основа на оня свой капитал, който ще си създава с качеството на своето вътрешно управление.¹²⁸ И тъй като системата на политическия режим пречи на нормалното общуване на народа с другите нации, радикалите подчертаха, че правителството на Сговора е препятствие, което трябва да се премахне. За да опровергаат твърдението на Сговора, че неговата власт е най-сигурна гаранция за опазване на държавата, радикалите противопоставяха крайните резултати от водената политика, която е создала гражданската война и влошено икономическо положение на масите. Радикалите признаваха, че след войните в страната има „разклащане“ и една нова ориентация на обществените сили на нацията. Те признаваха, че се извършва процес на демократизация и е естествено левите и крайни елементи със своята упоритост и своята смелост да намерят широк простор за дейност, но те биват предизвикани от консерватизма и липсата на социална правда. Превръщането на държавата в оръдие на реакцията, а не на производството на социална правда според радикалите е главната причина за ненормалното вътрешно състояние. И понеже всичко това прави властта на Сговора, то правителството носи всичката вина и според радикалите трябва да се събори. Тези теоретически доказателства на радикалите малко смущаваха Ляпчевото правителство и не сриваха автоматически сговористката власт. При това за сриването на правителството на Сговора радикалите се придържаха изключително към легалните средства и разчитаха на избирателната бюлетина в близките законодателни избори. Но разсъжденията на радикалите в Народното събрание и в печата намираха отзвук в обществото и спомагаха за политическото изоллиране на Демократическия сговор.

С най-голямо ожесточение радикалите се нахвърляха против стопанската и финансовата политика на правителството. С право радикалите подчертаваха, че причините за икономическото разоряване на страната трябва да се търсят в партията, която управлява.¹²⁹ За съживяване на стопанството Демократическият сговор възприе политиката на отдаване на концесии националните ресурси на страната. Радикалите се противопоставиха още на първата концесия, дадена от Цанковото правителство на акционерното дружество „България“, проектирано да се основе с чужди капитални за риболовство и индустриална преработка.¹³⁰

Радикалите обстойно прецениха горската концесия, която правителството на А. Ляпчев отдаде на чуждия капитал. Партията на радикалите съобразно с възгледите си по икономическите въпроси смяташе, че когато държавата не е в състояние да експлоатира стопански източници, тя може да прибягне до отдаване на ресурси на концесия.¹³¹ Но радикалите предупреждаваха, че капиталистите, на които се предава горската концесия, не биха били такива, ако не са си направили сметка да извлекат печалба от наетото предприятие. Концесията на държавните гори според радикалите се давала, без

¹²⁸ Стенографски дневници... III РС, кн. II, с. 1188.

¹²⁹ В. Радикал, бр. 67 от 26. III. 1926.

¹³⁰ Стенографски дневници на XXI ОНС, II РС, кн. IV, с. 2315.

¹³¹ Пак там, III РС, кн. II, с. 1043.

да се държи сметка за социалната страна.¹³² Те препоръчваха горите да се експлоатират от горските кооперации с помощта на населението, чийто поминък трябва да се оживи. Отдаването на горското богатство на страната в ръцете на чуждия капитал според радикалите ще даде разорително отражение върху една част от народа. За доказване нецелесъобразността на концесията радикалите се позоваваха на компетентното мнение на група лесовъди, които изтъкнаха хищническото отношение на чуждия капитал и пълната незаинтересованост за съдбата и бъдещото развитие на горския фонд. Особено неприемливи за интересите на страната бяха някои от условията на концесията, които радикалите изтъкнаха, като освобождаване от мито, ползуване от законите за насърчаване на индустрията и др.¹³³ Радикалите уличиха в подкупничество самия министър-председател, който преди 3 години се изказвал против концесията, а сега ревностно я защищавал и не подбирал средства за нейното приемане в Народното събрание.¹³⁴ Затова радикалите изтъкнаха, че ако Народното събрание трябва да защити себе си като законодателен корпус, би следвало да отхвърли законопроекта за горската концесия.¹³⁵ Опитът на радикалите да внушат респект, че със законопроекта се нарушават основните закони, не можа да се увенчае с успех. Опасността от разграбване на народното горско стопанство от чуждия капитал и разкритията на радикалите по нечистите сметки на заинтересованите личности предизвика вълнение в българската общественост, поради което правителството побърза с приемането на закона при минимално присъствие на депутатите и при съмнително мнозинство.¹³⁶

Радикалите взеха отношение и по концесията за отдаване на производството на бекон и износ на свинско месо. Несподеляйки нито очарованието на привържениците, както и опасенията на противниците на концесията, радикалите обаче изтъкнаха, че стопанството на страната е пред прага на един монопол при чужд контрол. И въпреки че радикалите се отнасяха положително към инициативата за привличане на чужди капитали в Народното събрание, те гласуваха против законопроекта.¹³⁷

Радикалите, чиито говорители в Народното събрание добре познаваха стопанското състояние на страната, разобличиха правителството, че проявява не само неразбиране, но и пълно безгрижие относно последствията от своята икономическа политика. За да потвърдят колко погрешна и антинародна е икономическата политика на Демократическия съговор, радикалите посочиха примера със застрахователното дело, предоставено на чуждия контрол. Събирането на народните спестявания чрез застрахователните дружества под чужд флаг, посочваха радикалите, е довело до спекулация със собствените ни национални средства.¹³⁸

Радикалната партия обвини правителството за неговата практика да сключва спогодби и да започва тяхното изпълнение, а след това да сезира

¹³² Х р. К и с е л о в. Концесията на държавните гори. — В. Радикал, бр. 66 от 25. III. 1926.

¹³³ Стенографски дневници на XXI ОНС, III РС, кн. II, с. 1002.

¹³⁴ Х р. Г р у е в. Горската политика на правителството. — В. Радикал, бр. 69 от 29. III. 1926.

¹³⁵ В. Радикал, бр. 63 от 22. III. 1926.

¹³⁶ С т. К о с т у р к о в. Дъволненската горска концесия. — В. Радикал, бр. 271 от 3. XII. 1926.

¹³⁷ Стенографски дневници на XXI ОНС, III РС, кн. IV, с. 1941.

¹³⁸ Стенографски дневници на XXI ОНС, III РС, кн. IV., с. 1811.

народното представителство.¹³⁹ Радикалите посочваха, че това е особено недопустимо, когато спогодбите имат за предмет държавното съкровище. Противоконституционното действие на правителството, посочваха радикалите, се бе проявило при спогодбите за жп. линии, при вдигането на сквестраните авоари, горската концесия и др. Политиката, която правителството провеждаше спрямо някои клонове на индустрията, според радикалите също не се съгласуваше с националните интереси. Облекченията и облагодетелствованията, които се даваха от правителството на някои заинтересовани кръгове, свързани с паразитната индустрия и търговия, бяха подложени от радикалите на остра критика поради това, че в същото време спекулантите оперираха със скрити баланси и реализираха огромни печалби.¹⁴⁰ Радикалите не бяха изобщо против подпомагането на индустриалното развитие на страната, но се противопоставяха на фаворизацията на промишлените и търговските среди и се пренебрегваха занаятчийството и дребните собственици. Тази политика на правителството, сочеха радикалите, довеждаха до изостряне на социалните конфликти, а те мислеха, че биха могли да се избягнат чрез създаване на благоприятни икономически условия за всички обществени индивиди.¹⁴¹

Радикалите оспориха правителственото решение за създаване на промишлена банка. Те съзряха спекулативните цели, с които ще се занимава тя. Вместо да кредитира българската индустрия чрез БНБ, правителството даваше възможност на чуждия капитал да нахлува безпрепятствено посредством промишлената банка. Замисълът на правителството с новата банкова формация беше разкрит от радикалите, но те нямаха необходимите сили да попречат на осъществяване на проекта.¹⁴²

Радикалите поставиха под внимателна оценка законопроекта за бежанския заем. Приемайки този заем за необходим, те обаче се противопоставиха на някои от наложените условия. Помощта чрез бежанския заем беше наречена „горчива и ограничена“ от радикалите, но все пак необходима, тъй като даваше известни възможности за стопанско оживление.¹⁴³ Те обаче отрекоха на правителството, че със заем е постигнат някакъв голям успех на Сговора в дипломатическата и стопанската дейност и че се разрешавал окончателно тежкият бежански въпрос.¹⁴⁴ Радикалите се противопоставиха на клаузите на заема, които изискваха превръщането на Българската народна банка в нов институт с емисионни функции. Те изтъкнаха, че превръщането на БНБ в автономно учреждение ще доведе до празнота в кредитното дело и ще бъде в ущърб на държавното съкровище.¹⁴⁵

Радикалната партия настояваше за основна ревизия на начина за изграждането и изпълнението на държавните бюджети. Радикалите посочваха, че правителството придава на бюджета фиктивна форма, като му дава изкуствено уравновесяване, което дава основание на победителите да настояват за пълно и срочно изплащане на репарациите. Радикалите не осъждаха правителството за редовното приключване на държавните бюджети с дефицити,

¹³⁹ Стенографски дневници... на XXI ОНС, с. 2554.

¹⁴⁰ Пак там, с. 1812.

¹⁴¹ Пак там, I РС, кн. II, с. 359.

¹⁴² Пак там, III РС, кн. IV, с. 1811.

¹⁴³ Пак там, с. 2663.

¹⁴⁴ Х р. К и с е л о в. По бежанския заем. — В. Радикал, бр. 264 от 25. XI. 1926.

¹⁴⁵ Стенографски дневници на XXI ОНС, IV РС, кн. I, с. 21.

но го критикуваха за прикриването на действителните основи, върху които се пареджаде, и неправилната насока за развитието на народното стопанство.¹⁴⁶ В старанието си да постигне бюджетно изпълнение правителството постоянно заплашваше населението с финансови екзекуции.¹⁴⁷ А отхвърлянето на прогресивно-подоходния начин на облагане в данъчната система даде основание на радикалите да обвинят Демократическия сговор, че се е поставил в пълна услуга на едрия капитал.

С голямо безпокойствие радикалите разглеждаха стъпаловидната скъпотия и глада, на който бяха изложени народните маси.¹⁴⁸ Тези явления в очите на радикалните бяха най-големите обществени бедствия. Като една от основните причини, разкрита от радикалите, беше покровителствуваната спекулация с храните, довела до увеличаване на скъпотията и появата на глада. В Народното събрание бяха изнесени от радикалите и комунистическите депутати неоспорими факти, които уличаваха правителството, че подпомагайки спекулативния капитал, увеличава все повече растящата скъпотия. Опитът на правителствените среди да се оправдаят с външни причини или с наличието на скъпотията в целия свят беше разобличена от радикалите. Те се позоваваха на системата на държавния бюджет, който преди е поглъщал 19% от националния годишен доход, а сговористкото правителство беше повишило този процент до 30—38%.¹⁴⁹ А общият данъчен товар, който до войната беше до 10% от съвкупния обществен продукт, изтъкваха радикалите, сговористкото правителство повиши на 32%. Това ясно показваше според радикалите в каква степен се изчерпват ресурсите на българското население и съкращаването на покупателната способност при нарастването на новите консумативни нужди. А в същото време, допълваха те, чрез играта на правителството с вносно-износните мита в полза на спекулативния капитал се даваше безграничен простор за галопиращата скъпотия.

Радикалната партия се отнесе много сериозно към появата на първите кризисни явления в икономиката на страната. Още в началото на 1925 г. тя заговори за тази заплаха и предупреждаваше правителството за безотговорното му поведение. Честите напомняния на радикалите за кризата се посрещаха от сговористите с обвинения в злоезичие и склонност за лошо пророчество. Критикувайки насоката, която се даваше от сговористкото правителство на икономическата дейност, радикалите посочваха какви биха били по-нататък печалните резултати.¹⁵⁰ Те изтъкваха не само кризисните явления в икономиката, но и заплахата, която се създава за властта на капитала от увеличаващата се готовност за борба в малоимотните маси и особено в работническото.¹⁵¹ Радикалите съзираха изострянето на социалните борби. Те не пренебрегваха първите работнически стачки, а виждаха в тях най-опасното явление, съпровождащо икономическата криза.¹⁵² Затова радикалите бяха настойчиви в Народното събрание при приемането на трудови закони,

¹⁴⁶ Стенографски дневници на XXI ОНС, III РС, кн. III, с. 1323.

¹⁴⁷ Пак там, кн. II, с. 875.

¹⁴⁸ Пак там, II РС, кн. II, с. 463.

¹⁴⁹ Пак там, кн. III, с. 1418.

¹⁵⁰ Стенографски дневници на XXI ОНС, IV РС, кн. II, с. 613.

¹⁵¹ Д-р Д. Бурилков. Трудовите закони. — В. Радикал, бр. 65 от 23. III. 1927.

¹⁵² З. Каламаров. Положението на тютюноработниците. — В. Радикал, бр. 216 от 23. IX. 1925.

като се подкрепяха с решенията и авторитета на Международната организация на труда.¹⁵³

Влошаването на икономическото положение на народните маси принуждаваше Радикалната партия внимателно да следи за насоката на тяхното политическо настроение. Поставили си за цел да спечелят голямо влияние сред трудещите, радикалите се стремяха да свързват икономическите интереси на дребнобуржоазните слоеве с политическите борби. Затова партията на радикалите издигаше исканията за облекчаване на дребните собственици от данъчното бреме, подпомагане на занаятчиите с евтин кредит, ограничаване на едрия капитал, участие на работниците в печалбите на предприятията и др.¹⁵⁴ В Народното събрание радикалите правеха допълнения към ония законопроекти, които имаха пряко отношение към положението на дребните производители и собственици. Но усилията на радикалите не можеха да се увенчаят със значителни успехи. В техните редове не постъпваха големи попълнения от дребнобуржоазната маса. Действително мнозинството от членския състав бяха дребни селяни, но Радикалната партия не можеше да привлече на своя страна значителна част от българското село. Въпреки поражението и разкола на земеделското движение Радикалната партия успя да привлече малки групи от БЗНС.

Радикалите правеха опити да привлекат и работници в своите редици. Броят на работниците в Радикалната партия обаче беше незначителен. При това членуващите в Радикалната партия работници бяха от занаятчийското производство. Радикалите смятаха, че числото на работниците в тяхната партия ще расте с влошаване на общото икономическо положение. Надеждите им нямаха основание поради това, че работниците по силата на своето класово положение проявяваха бойки политически качества, каквито Радикалната партия не можеше да насажда и възпитава. Издиганите теорни на радикалите за неутралитета на професионалното движение и запазване на икономическия му характер още повече отблъскваше работниците от нея.¹⁵⁵ Радикалната партия се изказваше за организиране на работническото движение. Тя подкрепи искането за обединение на Свободния синдикален съюз и Независимите професионални съюзи, но смяташе, че ще се стигне до грешка, ако това обединение се извърши под знамето на която и да е политическа партия. Радикалната партия заявяваше, че ще поддържа безкористно професионалното движение, но то трябва да бъде неутрално в политическо отношение. Действително тя не създаваше професионални групи под свое влияние, но нейните възгледи за ролята на работниците пречеха за развитието на политическата борба против Сговора. Когато обаче някои работници вдигаха стачки, Радикалната партия им оказваше известна подкрепа. Радикалите защитиха тютюноработниците и протестираха против масовото уволняване.¹⁵⁶ При вдигането на тютюноработническата стачка радикалите обвиниха правителството, че е оставило безпрепятствено да се ограбва наемният труд при тежки условия от капитала.¹⁵⁷ Радикалските пар-

¹⁵³ Д-р Д. Бурилков. Преди всичко интересите на работниците. — Радикал, бр. 201 от 9. IX. 1925..

¹⁵⁴ В. Радикал, бр 109 от 18. V. 1927.

¹⁵⁵ З. К а л а м а р о в. Бъдете неутрални. — В. Радикал, бр. 205 от 14. IX. 1925.

¹⁵⁶ З. К а л а м а р о в. Положението на тютюноработниците. — В. Радикал, бр. 216 от 28. IX. 1925.

¹⁵⁷ Стенографски дневници на XXII ОНС, III РС, кн. II, с. 242.

тийни организации в Пловдив и Хасково, където се вдигнаха тютюноработнически стачки, вземаха резолюции, в които се настояваше да се приемат работническите искания, но се направят отстъпки и от двете спорещи страни.¹⁵⁸ Въпреки че Радикалната партия се обявяваше в защита на работническите искания и придобивки за подобряване на тяхното икономическо положение, това тя правеше повече поради разбирането си, че трябва да се предотвратят социалните конфликти. Възгледите на радикалите, че обществено-политическото развитие може да върви към все по-голяма хармония, бяха всекидневно опровергавани. Но радикалите продължаваха да мислят, че техните схващания ще получат по-голяма обществена подкрепа и масите ще възприемат политическото им влияние. Затова Радикалната партия разчиташе, че с нейната политическа линия на въздействие сред масите ще си изгради по-висок обществен авторитет и ще се превърне в по-важна сила от държавно значение.

Приближаването на изборите принуждаваше радикалите да побързат с изграждането на междупартийна коалиция. Предварителното решение на Висшия партиен съвет беше определил границите и желателния състав на политическите партии за коалиция. Забраняваха се съглашения на местна почва. В определените рамки на коалицията освен БЗНС (Ст. Загора) се предвиждаше единодействие с демократи и широки социалисти. За целта по решение на Изпълнителния комитет на Радикалната партия Ст. Костурков проведе среща с Ал. Малинов, но до съгласуване на политическо споразумение не се стигна.¹⁵⁹ Разочаровани от поведението на демократите, които бяха сключили коалиция с БЗНС (К. Томов), радикалите не се стесниха да ги нарекат опозиционна реакция и да направят заключение, че делото на демокрацията е проиграно.¹⁶⁰ Радикалите видяха, че властващата и опозиционната реакция, както те ги назоваваха, вземат връх в политическите борби и надеждата за правителствена смяна е загубена.

В законодателните избори през 1927 г. Радикалната партия излезе заедно с БЗНС (Ст. Загора). Създаденият от двете партии Върховен изборен комитет постави в почти всички околии кандидатски листи. Изработена беше изборна платформа за съвместна борба и управление. В платформата се поставяха искания за възстановяване на старата избирателна система, за кредитиране на икономически слабите, за участие на работниците в печалбите на предприятията, подпомагане на кооперативното дело и др.¹⁶¹ Тази платформа, макар да съдържаше някои демократически искания, не можеше да намери широка обществена подкрепа поради слабото политическо влияние на партията на радикалите. Въпреки че платформата отговаряше на възжеланията на демократично настроените маси, радикало-земеделската коалиция поради ограничените си сили не представляваше достатъчна гаранция за постигането ѝ.

В политическата подготовка за изборите единството на Радикалната партия беше нарушено. Въпреки решението на партийното ръководство по изборната тактика някои радикали не се подчиниха, а сключиха самоволни съглашения. Така П. Стоянов и Ил. Георгов след изричното решение на

¹⁵⁸ В. Радикал, бр. 47, 67 от 14. VI. и 22. VIII. 1929.

¹⁵⁹ Пак там, бр. 90 от 23. IV. 1927.

¹⁶⁰ Х р. К и с е л о в. Демокрацията в опасност. — В. Радикал, бр. 108 14. V. 1927.

¹⁶¹ В. Радикал, бр. 109 от 18. V. 1927.

ВПС подадоха оставка от ръководството и влязоха в споразумение с демократи, националлиберали и БЗНС (К. Томов).¹⁶² Техният пример беше последван от няколко радикали, които на местна почва, без да напускат партията си, сключиха съглашения с най-различни политически течения.¹⁶³ Центробежните сили в партията на радикалите отново се проявиха. От радикалната партия поради разногласия по тактиката се откъсна завинаги видният деец П. Стоянов.¹⁶⁴ Той не успя да откъсне някаква значителна група със себе си, но подобни явления внасяха разстройство в партията на радикалите и тя губеше от своя политически авторитет и влияние.

Законодателните избори, проведени на 29. V. 1927 г., дадоха печални резултати за радикалите. Избрани бяха само двама радикали за депутати, и то такива, които нарушиха партийната дисциплина и се коалираха с демократи и десни земеделци. Главните ръководители на Радикалната партия останаха вън от парламента. В изборите радикалите мислеха, че като издигат „кремавото“ знаме с лозунги за ред и законност, против Сговора и срещу Единния фронт, ще могат да спечелят гласоподавателите и ще изведат българската демокрация към победа.¹⁶⁵ Богатото политическо въображение на радикалите след изборите се смени с дълбоко партийно униние. Радикалната партия преживяваше поредното разочарование в надеждите си да спечели по-значително парламентарно представителство. В подготовката на законодателните избори тя видя, че не може да се състезава на равна основа с другите партии поради слабостта си и нейната неравностойна политическа коалиция.

След изборите радикалите продължаваха да говорят, че има два основни политически полюса — Сговорът и Единният фронт. Радикалната партия смяташе да продължава да следва линия на противопоставяне на двете сили — Демократическия сговор и Единния фронт, без да извлече необходимата поука за ориентация към действително демократичните фактори, борещи се против фашистката диктатура.

Поражението в законодателните избори възбуди отново споровете за партийната тактика. Новите разколници П. Стоянов и Ил. Георгов поддържаша на остра критика радикалското ръководство за ограниченията при изборните съглашения и „сектанска“ тактика по време на законодателните избори.¹⁶⁶ Те създадоха „Временен комитет“ и печатен орган „Народен лист“ и внесоха известно смущение в партията на радикалите. Разколниците заявиха, че скъсват с Изпълнителния комитет, и обявиха формирането на политическа партия.¹⁶⁷

Постъпката на П. Стоянов и Ил. Георгов предизвика обсъждане от партията на радикалите на въпроса за тактиката. Загубили надеждата партията им да стане масова организация и да дойде на власт, някои радикали смятаха, че единственият път е коалицията с всички желаещи политически сили. В този дух беше и резолюцията на Видинската окръжна сбирка на радикалите, в която под влияние на Ас. Цанов се искаше сътрудничество

¹⁶² В. Радикал, бр. 94 от 29. IV. 1927.

¹⁶³ Стенографски дневници на XXII ОНС, III РС, кн. II, с. 1800.

¹⁶⁴ В. Дневник, бр. 8255 от 6. VII. 1927.

¹⁶⁵ Б. Семерджиев. Близки задачи. — В. Радикал, бр. 137 от 23. IV. 1927.

¹⁶⁶ С. т. Костурков. По разкола в партията. — В. Радикал, бр. 234 от 17. X. 1927.

¹⁶⁷ В. Радикал, бр. 230 от 12. X. 1927.

на по-широка основа.¹⁶⁸ Въпросът за тактиката се постави за разглеждане в Софийската радикална организация и много скоро той стана постоянен дневен ред на околийски сбирки и низови организации.¹⁶⁹ По двете гледища за изборната тактика се започна дискусия, която не придоби остър характер. Господстващото становище в партията на радикалите по въпроса за съглашенията беше, че се допуска единодействие само с демократичните сили от земеделци, демократи и широки социалисти, а се изключват сговористи, националлиберали и единопфронтовците.¹⁷⁰ Другото разбиране беше, че може да се дойде на власт, ако не в коалиция със Сговора, то с всички опозиционни политически партии с изключение на Единния фронт. Появата на това схващане беше израз на отчаянието в някои радикалски среди, че партията няма никога да достигне властта. Борбата между двете гледища придобиваше и личен характер между Ст. Костурков и П. Стоянов, тъй като се настояваше от поддръжниците на широката коалиция за смяна на ония, които провеждали „сектанска“ линия и обричали партията на радикалите да остане завинаги вън от властта, а радикализмът да изчезне като политическо течение.¹⁷¹ В четиримесечна дискусия цялата Радикална партия се изказа в подкрепа на решенията на ВПС и Изпълнителния комитет против изборната тактика за широка и безразборна политическа коалиция.¹⁷² Разколът по изборната тактика не доведе до вътрешна криза в партията на радикалите.

Въпросът за обсега на изборната коалиция се разгледа и на XVI редовен конгрес на Радикалната партия през ноември 1927 г.¹⁷³ Съгласно с общите изказвания и решението на конгреса партията на радикалите запазваше възприетата изборна тактика за ограничена коалиция в рамките на демократичните и прогресивните сили.¹⁷⁴ Нетрайните и случайните комбинации с разнородни партии бяха отхвърлени като неотговарящи на принципите, морала и дълга на Радикалната партия.¹⁷⁵ По изборната тактика партията на радикалите показва пълно единодушие. Радикалите оцениха политическото положение в страната като крайно тежко и изтъкнаха, че смяната на режима е държавна необходимост.¹⁷⁶ Единодушието на радикалския конгрес и неговата насоченост бяха отбелязани с неудовлетворение от Демократическия сговор. Отсъствието на разногласия на конгреса изненада другите партии. Радикалната партия без колебание и уговорки възприе линия на борба срещу Сговора и сваляне на правителството му в съдружие с демократичните сили.

Борбата на Радикалната партия имаше за задача избличаването на Сговора, като се изнесат на показ всичките му престъпления и се убедят народните маси от необходимостта за неговото изгонване от властта. Двамата радикалски депутати използваха парламентарната трибуна, за да покажат поредицата от насилия и престъпления, вършени от правителството и него-

¹⁶⁸ В. Радикал, бр. 230 от 12. X. 1927.

¹⁶⁹ Пак там, бр. 96 от 2. V. 1927.

¹⁷⁰ Ст. Костурков. По разкола в партията. — В. Радикал, бр. 232 от 14. X. 1927.

¹⁷¹ В. Кючуков. Тяжната борба. — В. Радикал, бр. 242 от 26. X. 1927.

¹⁷² В. Радикал, бр. 236 от 19. X. 1927.

¹⁷³ Пак там, бр. 262 от 21. XI. 1927.

¹⁷⁴ Пак там, бр. 263 от 22. X. 1927.

¹⁷⁵ Пак там, бр. 279 от 30. XII. 1927.

¹⁷⁶ Пак там, бр. 264 от 23. XI. 1927.

вите органи.¹⁷⁷ Радикалите осъждаха терора, корупцията и ниския морал на управляващите среди, които бяха превърнали държавата в източник за забогатяване и напълно пренебрегнаха народните страдания.¹⁷⁸ Това бе линията на радикалския печат и публични изяви, с което се смяташе, че се дава принос в борбата срещу сговористкото правителство.

Водената борба от опозиционните партии срещу Сговора, както и неговото вътрешно разстройство доведоха до преустройство на правителството. Радикалите смятаха, че при явната криза, която е настъпила, главна роля в борбата за смяна на правителството ще изиграе общественото мнение. Те посочваха, че е настъпила правителствена криза и пълно разногласие между непритежаващата народно доверие камара и общественото мнение. Но за смяната на правителството радикалите погрешно смятаха, че може да се разчита на намесата на държавния глава.¹⁷⁹ Искането на радикалите държавният глава да се съобрази с общественото мнение и упражнявайки прерогативите си, да даде мандат за нов кабинет на силите на демокрацията беше най-наивно издигнато. Напразно секретарят на Радикалната партия по подобие на водачите на останалите опозиционни партии влезе в контакт с Двореца. Видейки играта с „новия“ кабинет, радикалите се задоволиха с оправданието, че макар и формално, но е чула думата на опозицията.¹⁸⁰ Политическата комедия с „новия“ кабинет накара радикалите да заговорят за наличието на нов личен режим.¹⁸¹ Без да предприемат някаква борба срещу проявите на новия личен режим, радикалите се ограничиха в разглеждането на правителствената криза като неконституционно разрешена.

Радикалната партия предприе усилена публична дейност за разобличаване на Сговора. Радикалите изтъкнаха, че правителственото преустройство не се прави в името на някаква обществена идея или за облекчаване и решаване на важен държавен въпрос, а за избягване на пълното политическо разпадане на Демократическия сговор.¹⁸² Те разобличиха сговористите, че оттеглянето им от властта ще доведе до идването на „керенщината“, която би улеснила победата на комунизма.¹⁸³ Радикалите посочиха, че здравите политически сили на нацията могат да дадат демократическо управление и сигурна държавна власт. На оправданието на сговористите, че няма готова организирана опозиционна сила, радикалите противопоставиха възможното изграждане на един политически блок, който би получил народна подкрепа, ако се премахне терорът и се въведе пропорционалната избирателна система.¹⁸⁴

Радикалите разобличиха новопоявилите се теоретици около сп. „Звено“, които се опитаха да дадат идейна подкрепа на Сговора. В противовес на сп. „Звено“ те изтъкнаха, че силата на демокрацията трябва да се търси не в „компетентното“ малцинство и микроскопичния „елит“, а в доверието на народа.¹⁸⁵ Радикалите определиха, че чрез сп. „Звено“ се прокарват възгледи

¹⁷⁷ Стенографски дневници на XXII ОНС, I РС, кв. I, с. 116.

¹⁷⁸ Ст. Костурков. Нашият признак. — В. Радикал, бр. 5 от 17. I. 1928.

¹⁷⁹ Ст. Костурков. Прерогативите на държавния глава. — В. Радикал, бр. 66 от 17. VIII. 1928.

¹⁸⁰ В. Радикал, бр. 72 от 7. IX. 1928.

¹⁸¹ Н. Андреев. Новият режим. — В. Радикал, бр. 76 от 21. IX. 1928.

¹⁸² В. Радикал, бр. 8 от 27. I. 1928.

¹⁸³ Стенографски дневници на XXII ОНС, I РС, кв. I, с. 127.

¹⁸⁴ Н. Андреев. Изборната свобода. — В. Радикал, бр. 14 от 17. II. 1928.

¹⁸⁵ В. Радикал, бр. 37 от 8. V. 1928.

за прикриване на фашистката диктатура над „пасивното“ мнозинство. Предупрежденията на радикалите за фашистките възгледи за управлението и властта бяха насочени за предпазване на демократическите среди на обществото от обърканите понятия на звенарите.

Опитите и на някои други политически групи, вдъхновени от фашистката диктатура на Мусолини, заговорили за премахване на парламентарната форма на управление, бяха разобличени от радикалите. Раздробеността и многото политически партии се преценяваха от „известни“ политици като препятствие за излъчването на дееспособно правителство. Срещу тези теории радикалите противопоставиха възгледите си, че политическите партии съзнават предназначението си и отговорностите си пред нацията и че по пътя на взаимните отстъпки могат да се сближат и да дадат на страната нужната власт.¹⁸⁶ Но затова е необходимо според радикалите партиите да засилят борбата срещу властта на Сговора и да се въодушевят от духа на „новото време“¹⁸⁷.

За да отговорят демократическите партии на политическия момент, радикалите счетоха, че трябва да се направят всички възможни отстъпки за единодействие. Своята готовност за сближение и разбирателство партията на радикалите декларира на XVII редовен конгрес през октомври 1928 г.¹⁸⁸ Но и сега радикалите не съзряха истинските демократически и прогресивни сили в лицето на Единния фронт, а говореха за възможно единодействие с партиите на мира и свободата.¹⁸⁹

Възприетата линия от радикалите за образуване на Блок на сродните партии се приложи в градските общински избори, проведени на 10. II. 1929 г.¹⁹⁰ Радикалната партия засили опитите за контакт с някои от политическите партии. Представители на радикалското ръководство успяха да постигнат споразумение за общо участие в градските общински избори с БРСДП, Занаятчийската партия и обединеното дясно крило на БЗНС. Изработена беше платформа по общинската политика на Четворната коалиция, в която бяха издигнати общите искания за самоуправление и автономия на общините, благоустройство, хигиена, просвета и др.¹⁹¹ Политическата коалиция от радикали, социалисти, занаятчи и земеделци беше наречена Четворна и обявена за „левичарска“¹⁹². Тя целеше да се противопостави не само на Сговора, но и на Тройната — съставена от демократи, националлиберали и либерали. Четворната коалиция не се оказа нито сплотена, нито подготвена за работа в изборите.

Създадената коалиция не беше възприета от всички радикали. На някои места радикалските дейци излизаха в общинските избори самостоятелно или в съглашение със земеделци, демократи, социалисти и др. Радикалите искаха да наложат мнението, че общинските избори имат политическо значение, на което правителството отговаряше с отричане на техния характер като показател за доверието на народа и влиянието на политическите партии.

¹⁸⁶ И в. К е п о в. Партии, власт и управление. — В. Радикал, бр. 47 от 17. VI. 1928.

¹⁸⁷ Х р. Г и к о в. Към изход. — В. Радикал, бр. 80 от 5. X. 1928.

¹⁸⁸ В. Радикал, бр. 87 от 29. X. 1928; също ЦДИА, ф. 493, оп. 1, а. е. 12, л. 1.

¹⁸⁹ Пак там, бр. 88 от 30. X. 1928.

¹⁹⁰ В. Радикал, бр. 6 от 22. I. 1929.

¹⁹¹ Пак там, бр. 8 от 29. I. 1929.

¹⁹² Д-р Д. Б у р л к о в. Лицемерните моралисти. — В. Радикал, бр. 37 от 10. V. 1929.

Въпреки големите надежди за успех Четворната коалиция не получи блестящи резултати в общинските избори. В някои градове, като Русе, Казанлък, Видин и др., Четворната коалиция излезе победител, но в София се нареди на 4-о място след Сговора, Тройната коалиция и Трудовия блок. Макар че Сговорът не взе повече от 1/3 от гласовете, а другите коалиции да спечелиха значителен брой мандати, повечето общини си останаха в ръцете на правителствените хора. Четворната коалиция в същност претърпя поражение, а Радикалната партия загуби политическата си инициатива и трябваше да се примири с незначителните си изборни успехи.

Надеждите на Радикалната партия при създаването на Четворната коалиция получиха нов морален удар. И тъй като въпросната коалиция не беше крайната политическа мечта, а се смяташе за начална форма в търсенето на средство за борба и сваляне на сговористкото правителство, радикалите, разочаровани, трябваше да се откажат от по-нататъшни опити за следизборни съглашения.

Незадоволителните резултати в общинските избори и нездравата политическа коалиция принуждаваха радикалите да възприемат линия на изчакване и въздържане от инициативи за сближение със „сродните партии“¹⁹³. Този въпрос Радикалната партия разгледа на XVIII редовен конгрес през октомври 1929 г. Обсъждайки състоянието на страната, радикалският конгрес не отмина въпросите около кризата и влошаващото положение на масите и особено на работничеството. Радикалите порицаха политиката на правителството, че дава безогледна защита на едрия капитал и оставя в безнадеждно положение дребните съществувания. Те преценяваха, че общото политическо и стопанско положение на страната е тежко, недоволството е всеобщо и обществото живее върху вулкан, който може всеки момент да „изригне“¹⁹⁴. В резолюцията по положението се осъждаха терорът и насилието, упражнявано от правителството като постоянен метод на властта. Изход от тежкото състояние радикалският конгрес виждаше единствено в премахване на Демократическия сговор от управлението на страната. Радикалите смятаха, че тази роля трябва да изиграят „демократичните сили“¹⁹⁵. Радикалският конгрес даде по-ярко определение кои политически сили смята за „демократични“, с които да може с основание да осъществява изборни съглашения. На преден план се поставяше Демократическата партия на Ал. Малинов, макар че не се приемаха някои нейни прояви.¹⁹⁶ Радикалите не можеха да се съгласят не само с преговорите със Сговора, но не възприемаха централистичната идея на демократите за изграждане на политическата комбинация. Прокарваният принцип от демократите „всички при нас, а ние над всички вас“ караше радикалите силно да негодуват срещу високомерието и хегемонистическата теория при осъществяването на сближението между противниците на Сговора.¹⁹⁷

За демократическа сила и сродна партия радикалите считаха и широките социалисти. Те изказваха задоволство, че широките социалисти проявяват

¹⁹³ Ф. Ф и л и п о в. Откритият въпрос. — В. Радикал, бр. 67 от 23. VIII. 1929.

¹⁹⁴ В. Радикал. бр. 87 от 29. X. 1929.

¹⁹⁵ ЦДИА, Еп. 83, л. 205.

¹⁹⁶ П. М о н о в. Демократическите сили. — В. Радикал, бр. 88 от 2. XI. 1929.

¹⁹⁷ Ф. Ф и л и п о в. Чрез „приливи“ или разбирателство. — В. Радикал, бр. 98 от 4. XII. 1928.

„благоразумие“ и са чужди на „крайностите“ на социализма.¹⁹⁸ В сферата на „демократическите сили“ радикалите слагаха част от земеделците и преди всичко БЗНС (Ст. Загора). След обединението на Драгиевата група с крайното дясно крило на БЗНС, водено от К. Томов, радикалите смятаха да го привлекат в коалицията на демократичните сили.¹⁹⁹ Радикалите изразиха готовност да привлекат в кръга на демократичните сили други земеделци, но при условие, че те ще изоставят „съсловната“ теория и ще скъсат с „крайните“ елементи.²⁰⁰

След конгреса радикалите, без да вземат инициатива за коалиция на демократичните сили, изразиха в печата и публични събрания своята готовност за сближение със „сродните“ партии. Но контактите с другите партии им показаха, че както демократите, така и социалистите настояват на условието, че са призвани за политически център на бъдещата комбинация.²⁰¹ Радикалите не можеха при подобни неравноправни условия да работят активно за сближение. Но за да създадат предпоставки за бъдещата коалиция, радикалите предприеха няколко публични акции по репарационния въпрос и приемане от Народното събрание на пропорционалната избирателна система.

В Народното събрание радикалната парламентарна група атакуваше правителството, отричайки неговите „успехи“ във външната политика. Радикалите посочиха, че най-важният въпрос на българската политика е намаляването и премахването на репарационните задължения. А възстановяването на външните връзки и признаването на страната, с което се хвалеше А. Ляпчев, не е според радикалите нищо друго освен естествено нормализиране на отношенията след войната. Радикалите посочиха, че правителството не е създало доверие в съседните страни и често отношенията ни стават обтегнати.²⁰² Те критикуваха възприетата линия на сервилност във външната политика която довеждаше страната до подчинение на диктата на чуждия капитал.

Репарационният въпрос беше изтъкван от радикалите като главен неуспех на правителството. В Народното събрание радикалите се противопоставиха на спогодбата за комерсионализиране на българските репарации, които в качеството на задължения от политически характер не трябваше да се променят с оглед изгледите и надеждите да бъдат изобико премахнати. В борбата срещу репарационната политика на правителството радикалите имаха единодушието на другите опозиционни партии. Но до единодействие не се стигна поради различията по други междупартийни въпроси. Затова Радикалната партия се принуди да провежда самостоятелни публични акции по репарационния въпрос.

Радикалната партия прояви инициатива в борбата за изменение на избирателната система в демократичен дух. Правителството на Сговора, наследило реакционните изменения в избирателната система, направени от Ал. Стамболийски, държеше на запазването ѝ, тъй като се осигуряваше спечелването на изборите за властващата партия.²⁰³ Радикалите обориха досегашните възражения на правителството против пропорционалната

¹⁹⁸ П. М о н о в. Демократическите сили. — В. Радикал, бр. 88 от 2. XI. 1929.

¹⁹⁹ В. Радикал, бр. 28. VI. 1928.

²⁰⁰ П. М о н о в. Демократичните сили. — В. Радикал, бр. 88 от 2. XI. 1929.

²⁰¹ В. Радикал, бр. 109 от 31. XII. 1929.

²⁰² Стенографски дневници на XXI ОНС, III РС, кн. III, с. 1339.

²⁰³ А т. М и н к о в. За избирателната реформа. — В. Радикал, бр. 27 от 3. IV. 1931.

система, заключаващи се в необходимостта за „силна“ и хомогенно-партийна буржоазна власт в периода на революционните вълнения. Възползвайки се от твърденията на правителството, че страната е омиротворена, радикалите посочваха, че няма причини освен егостично-партийни, за да се запази съществуващата реакционна избирателна система, а не се възобнови пропорционалната. Радикалите се противопоставиха на внесените от А. Ляпчев нови реакционни поправки в избирателния закон, с което не се даваше възможност на малките или тероризирани партии да получат съобразно влиянието си парламентарно представителство.²⁰⁴ Радикалите отхвърлиха твърдението на Сговора, че бъдещата многопартийна камара не ще може да излъчи силно правителство и изтъкнаха способността на демократичните сили да се споразумеят за властта, която да се ползува с подкрепата на парламентарното мнозинство.

Отстояваното демократическо начало в избирателната система от радикалите не намираше пълна подкрепа в останалите опозиционни партии. Исканията на радикалите за прилагане пропорционалната избирателна система срещаша възраженията, че изключвала не само създаването на хомогенна власт, но разширявала твърде много основата на бъдещия коалиционен кабинет. Но радикалите изтъкнаха, че ширококоалиционният кабинет, изграден в рамките на демократическите сили, ще представлява най-сигурна гаранция против реакцията и диктатурата. Това радикалите преследваха няколко цели. Защищавайки пропорционалната избирателна система, те считаха, че ще се представят със значителна група в бъдещата камара, като съберат гласовете на левите елементи и си осигурят позиции за влизане в състава на правителството.²⁰⁵

Настъпилата нова правителствена криза подтикна радикалите към създаване на по-активни междупартийни връзки. Радикалската увереност, че правителството е пред пълен провал, идваше от острите борби вътре в сговористката групировка. Радикалите посочваха, че след отдръпването на част от военните в лицето на групата на „ескадрона“ и опитите на някои от „племената“ да възстановят партийните си фирми Сговорът се е разстроил и разпаднал.²⁰⁶ Пълното дезорганизиране на Сговора принуди бившите радикали, влезли по-рано, сега да търсят начин да се върнат в Радикалната партия, а Т. Г. Влайков да излезе с декларация, че си дава оставката от Народното събрание и се отказва от по-нататъшна политическа дейност.²⁰⁷

Разложението в Сговора предизвика раздвижването на партийно-политическите сили.²⁰⁸ Радикалната партия смяташе, че властта на Сговора, макар да имаше доверието на короната и мнозинството на камарата, поради народното негодувание няма никаква перспектива за задържане управлението на страната. Номиналното съществуване на правителството и отслабването на неговата политическа опора караше радикалите да се отзовават на поканите за срещи и разговори с останалите опозиционни партии и водачи.²⁰⁹ Проведени бяха няколко срещи между представители на Радикалната партия

²⁰⁴ Ил. Георгов. За избирателната реформа. — В. Радикал, бр. 25 от 27. III. 1931.

²⁰⁵ ЦПА, ф. 1, оп. 3, а. е. 281, л. 4.

²⁰⁶ В. Радикал, бр. 39 от 16. V. 1930.

²⁰⁷ ЦПА, ф. 1, оп. 3, а. е. 281, л. 3.

²⁰⁸ В. Радикал, бр. 9 от 31. I. 1931.

²⁰⁹ Пак там, бр. 21 от 14. III. 1930.

и демократи, занаятчии и земеделци. Но автоматично единодействие не се постигна поради различията по състава на коалицията, избирателната система и отношението към Сговора. Радикалите бяха най-непримирими към всякакви отстъпки пред Демократическия сговор. В тази позиция те се оказаха последователни и непримирими и не се огънаха пред натиска на другите опозиционни партии, които бяха готови на компромиси.

За да подсили борбата срещу Сговора и настрои общественото мнение, Радикалната партия повдигна въпроса за свикването на Народното събрание на извънредна сесия, която да разгледа тежкото стопанско и политическо положение на страната и се потърси изход. Тази инициатива на радикалите не беше подкрепена от демократи и социалисти, а само от земеделци и Занаятчийската партия.²¹⁰ Провеждайки публични акции по свикването на камарата, радикалите бяха крайно внимателни в подбора на доводите в борбата срещу правителството, тъй като се страхуваха от натрупаните „възпалителни материали“, чието избухване може да причини обществени „опустошения“²¹¹. С това си поведение радикалите искаха да се покажат за едни от сигурните елементи на буржоазния резерв от лагера на демократичните сили.

Виждайки изострянето на класово-политическите отношения, радикалите се опитваха да дадат теоретически обяснения с помощта на своеобразните си еклектически възгледи. Това те направиха на XIX редовен конгрес през ноември 1930 г.²¹² Конгресът на радикалите разгледа въпроса за настъпилата криза и нейните последствия. Радикалите изразиха сравнително по-близко до действителността мнение за бушуващата криза.²¹³ Те считаха, че падането на цените на зърнените храни е само задълбочило кризата, но нейните причини се крият в икономическите процеси при капитализма.²¹⁴ Изтъквайки тежкото състояние, в което е изпаднал народът, радикалите характеризираха политическото положение на страната за „спокойно като пред буря“²¹⁵. На конгреса се чуха твърде остри нападки срещу картелите и се настояваше Радикалната партия по-определено да се изкаже за ограничаване на частната собственост и обобществяване на застрахователното дело. Тези антикапиталистически настроения бяха повече словесна борба, която можеше да печели привърженици сред малоимотните, но беше далеч от възможността да бъде следвана от партията на радикалите. Изправени пред социалните неизвестности на кризата, радикалите се опитваха да се представят за „революционни“ и опровергават досегашните оценки за тяхната партия като „християнизирани“ дребнобуржоазна група.²¹⁶ Конгресът издигна искането да се приеме от Народното събрание „революционно“ законодателство, за да се отклони онази революция, която идва отдолу по силата на обстоятелствата.²¹⁷ Радикалите смятаха, че може да се избегне очертаващият се революционен изход от кризата. Те предвещаваха, че комунистите ще се въз-

²¹⁰ В. Радикал, бр. 67 от 22. VIII. 1930.

²¹¹ С т. Костурков. Изявления. — В. Радикал, бр. 78 от 30. IX. 1930.

²¹² В. Радикал, бр. 93 от 24. XI. 1930.

²¹³ ЦПА, ф. 149, оп. 1, а. е. 8, л. 1.

²¹⁴ С т. Костурков. Положението на страната. — В. Радикал, бр. 93 от 24. XI. 1930.

²¹⁵ С т. Костурков. Политическото положение на страната. — В. Радикал, бр. 94 от 25. XI. 1930.

²¹⁶ В. Новини, бр. 17 от 24. XI. 1927.

²¹⁷ С т. Костурков. Политическото положение. — В. Радикал, бр. 94 от 25. XI. 1930.

ползват от тежкото положение на масите и при съществуващата реакционна власт отново ще се стигне до гражданска война. Страхът на радикалите беше основателен. Но техните лозунги, издигнати на XIX конгрес, имаха за цел да смекчат силата на социалните конфликти и се предотврати очертаващата се заплаха за буржоазното господство.²¹⁸ Виждайки необходимостта от бързо създаване на политическа коалиция, която да замести Сговора, радикалите решиха, че и те трябва да направят някои отстъпки, без да погазват възприетите принципи.

В изпълнение решенията на конгреса ръководните органи на Радикалната партия влязоха в по-тесен контакт с някои от опозиционните политически течения. Сред радикалите се засили интересът към по-голямо взаимодействие със земеделци и демократи. Но постигане на съглашение със земеделците беше трудно поради острата борба между техните крила. За да улесни изграждането на антисговористка коалиция, ръководството на Радикалната партия даде право на градските и селските организации да сключват съглашения със земеделци, демократи и социалисти в общинските и окръжните избори. Това беше голямо отстъпление от конгресните решения на радикалите, но то в същност узаконяваше действителното положение в изборната борба на низовите организации. Тази практика се оправдаваше с по-малкото значение на общинските избори и с необходимостта да се закрепва на местна почва единодействието против Сговора.

Създаването на временни и на местна почва междупартийни коалиции за селскообщинските избори на 17. II. 1930 г. даваше основание на радикалите за успех и напредък в изграждането на единодействието.²¹⁹ Последвалите окръжни избори на 7. XI. 1930 г. затвърдиха мнението, че трябва да се върви към сближение с опозиционните партии в интерес на изграждането на Блок на демократическите сили.

Новата правителствена клиза, обявена на 21. IV. 1931 г., не изненада ръководството на радикалите. Чувствайки осезателно слабостта на Сговора и силата на народното негодувание, Изпълнителният комитет на Радикалната партия реши да отстоява взетата по-рано линия против всякакви споразумения със Сговора.

Натовареният да състави кабинет Ал. Малинов започна преговори с лидерите на политическите партии. Но Ал. Малинов имаше ограничени пълномощия. Поканени за участие в проектирания кабинет, радикалите не можеха да се съгласят да влязат в такъв, в чийто състав се предвиждаше запазване участието на Демократическия сговор. Отказът на радикалите да влязат в правителството бе повторен и на последвалите покани от упълномощените от държавния глава — Ал. Цанков и А. Ляпчев.²²⁰ Тъй като в центъра на всички опити за съставяне на правителството стоеше Сговорът, радикалите не приеха на никаква цена да участвуват във временна коалиция за управление.

За да бъде принудена Радикалната партия да капитулира, сговористите направиха опит за нов разкол в нея. Прокламирана беше нова партия на радикалите под ръководството на д-р Н. Кръстников. Но тази маневра, както и плановете новата радикалска партия да привлече членската маса с измама,

²¹⁸ ЦПА, ф. 1, оп. 3, а. е. 281, л. 4.

²¹⁹ Пак там, ф. 3, оп. 5, а. е. 56, л. 1.

²²⁰ В. Радикал, бр. 39 от 2. V. 1931.

напълно се провалиха. Фалшифицирането на декларации на дейци и организации за принадлежност към новата политическа партия беше своевременно разкрито и радикалите не понесоха никакви щети.

Към съставеното „ново“ правителство на А. Ляпчев радикалите се отнесоха напълно отрицателно. Радикалната партия го охарактеризира като нова стъпка във фашистката диктатура на народняшко-сговористката олигархия.²²¹ Задръжането на властта в ръцете на Сговора означаваше продължаване на терора и усиляване на репресиите във връзка с приближаването на законодателните избори. Върху тая страна от политиката на сговористко-либералната коалиция радикалите обръщаха вниманието на общественото мнение. По този начин радикалите смятаха, че са извоювали висок авторитет и придобили важно политическо значение. Общественото признание за ролята на Радикалната партия в борбата против Сговора постепенно се възприемаше и от някои от опозиционните сили, които по-рано проявяваха пренебрежение към една второстепенна политическа групировка. Затова опозиционните партии изявиха склонност да възприемат предложенията на радикалите за оформяване на политическото единодействие в „Народен блок“²²². Но ръководна роля и „архитект“ на народноблоковото сближение по признание на радикалите изигра Ал. Малинов.²²³ Радикалите му оказаха подкрепа и пълно доверие. Почти безусловната подкрепа, дадена на Ал. Малинов за сгрупирване на опозиционните сили в народен блок, влечеше след себе си подчиняване на плановете на демократите и налагане на отстъпки, които радикалите бяха принуждавани да правят мимо техните разбирания за решение на обществено-политическите проблеми.

За да подсилят единодействието на антисговористките сили, радикалите чрез местните си организации предприеха акции за общи противоправителствени публични събрания и изграждане на народноблокови комитети.²²⁴ Първите комитети на Народния блок бяха изградени в Карлово, Белоградчик, Свищов, с. Ружинци — Видинско, с. Баня — Пловдивско, и мн. др.²²⁵

В изграждането на народноблокови комитети по градове и села радикалите показваха завидно старание. Те чувстваха народното негодувание срещу властта на Сговора и бързаха да го канализират в подкрепа на опозиционните буржоазни партии, като пресекат широкото революционизиране на масите под влиянието на Комунистическата партия. Пред ръководствата на другите политически партии радикалите настояваха за по-скорошно създаване на централен комитет на Народния блок. Изтъкваше се, че изборите наблизават, а опозицията не е напълно сплотена.²²⁶ С оглед избирателната система, създадена от правителството на Ляпчев, радикалите предупреждаваха, че самостоятелното действие ще доведе до незначително представяне в Народното събрание, а само коалициите са в състояние да спечелят мнозинство в изборите.

След продължителни преговори, в които се изляха много обещания и уговорки, се постигна съглашение между радикали, демократи, земеделци (крило Врабча 1) и националлиберали (крило Г. Петров) за създаване на на-

²²¹ И в. К у ш е в. Държавният акт от 3. V. — В. Радикал, бр. 36 от 5. V. 1931.

²²² ЦДИА, Еп. 83, с. 205.

²²³ Пак там.

²²⁴ В. Радикал, бр. 43 от 29. V. 1931.

²²⁵ Пак там, бр. 43 и 44 от 29. V. и 2. VI. 1931.

²²⁶ В. К ю ч у к о в. Опозицията. — В. Радикал, бр. 41 от 22. V. 1931.

роден блок. Съгласението беше повече като изборна коалиция, отколкото блок за политическо единодействие на партиите. Радикалите настояваха за изграждане на ляв център на демократичните сили, но не устояха в намеренията си. Поради по-малкото си влияние те бяха принудени да отстъпят както в подбора на политическите партии, така и във формулирането на общоблоквата платформа.²²⁷ В същност се създаде предизборна коалиция от 7 групировки и фракции, формално представени в 4 партии, някои от които бяха от деснобуржоазния център със съмнителен демократически характер. Формирането на „Народния блок“ срещаше трудности не само поради междупартиционните борби в отделните партии, с което радикалите трябваше да се съобразяват, но и с неустановеното взаимно разбиране за утрешното управление.²²⁸

Съгласението за създаване на Народния блок предвиждаше да се излезе с общоприета платформа. Но тъй като окончателното ѝ изработване срещаше затруднения от партийни, идейни и политически съображения, реши се да се публикува „Манифест към българския народ“²²⁹. Този манифест изигра ролята на публична декларация на блоковите партии, но с него не бяха прекратени съществуващите различия. Някои от основните му искания бяха спорни или различно тълкувани от 4-те коалирани партии. В манифеста се поставяха следните искания: запазване на Търновската конституция, бързи и смели радикални реформи, енергична интервенция и съответна регламентация от държавата в производството, размяната и кредита в полза на слабите икономически слоеве, грижи за работниците и мерки за премахване на безработицата, облекчаване на данъчния товар, намеса на държавната власт в регламентацията на картелите, спиране на процеса на обезземляване и освобождаване от лихваро-спекулативния капитал и др.²³⁰ Повечето от исканията, поставени в „Манифеста“, носеха отпечатъка на радикалските разбирания, но това не означаваше, че другите партии са ги приели искрено и последователно. Както и самата Радикална партия, така и другите партии от Народния блок се ръководеха от съображения да използват недоволството на масите от Сговора и да попречат на БКП в насочване на трудещите се против буржоазното господство. На Радикалната партия обаче може да се признае отчасти, че след вземането на управлението от Народния блок по-често споменаваше за изпълнение на дадените предизборни обещания, отколкото другите коалирани партии. Но и у радикалите имаше демагогия с настояването за радикални и други реформи, които бяха вписани в „Манифеста“. Повечето от исканията, предложени от радикалите, съответстващи на дребнобуржоазните им и утопически разбирания, не бяха изпълними, а служеха за попълване на предизборната платформа на Народния блок.

Законодателните избори бяха проведени на 21. VI. 1931 г.²³¹ Партиите на Народния блок спечелиха парламентарно мнозинство.²³² Радикалната партия

²²⁷ ЦДИА, Еп. 83, с. 205.

²²⁸ Вж. Г. Н а у м о в. Селското движение в България 1929—1934. С., 1975, с. 140.

²²⁹ В. Радикал, бр. 47 от 12. VI. 1931.

²³⁰ Пак там.

²³¹ Статистически годишник на българското царство, 1932, с. 368.

²³² ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 314, л. 6.

участвуваше в XXIII ОНС с девет депутати от всичко 273.²³³ Броят на радикалските депутати беше малък, но участието в създадената коалиция гарантираше на партията им едно място в правителствения екип на Народния блок.

* * *

Партията на радикалите в периода на управлението на Демократическия сговор беше активна политическа сила. Макар да не беше от първостепенно значение, тя регистрираше своето присъствие на общественото поле и намираще начини за политическа дейност. Радикалната партия с концепциите, които имаше по обществените въпроси, се опитваше да въздейства за налагане на демократическото им разрешение.

Стременията на Радикалната партия на обществената арена бяха да се придържа към едно балансирано поведение спрямо главните борещи се страни. Но по силата на политическата борба и вземайки участие в нея, тя не можеше да не определя отношенията си към събитията. Това принуждаваше Радикалната партия да взема страна в събитията, като, отстоявайки самостоятелната си позиция, тя се противопоставяше на десните сили и симпатизираше на левите. Естествено като партия, която притежаваше самобитен политически характер, тя не можеше да има напълно благоприятно поведение към левите сили и специално към БКП, но не поставяше на преден план различията си с тях.

Радикалната партия се съобразяваше със съществуването на революционния фронт. Радикалите обаче не желаеха да признаят нарастващите леви сили и да възприемат коренно нова политическа ориентация. Те продължаваха да се противопоставят на действията на Комунистическата партия, но без да съдействуват на реакционните сили в преследването и унищожението ѝ. Радикалната партия спомогаше за легализиране на комунистическото движение чрез нормализиране на обстановката в страната и предоставяне на възможност за участие в обществените борби на всички политически течения.

Опитите на реакционните сили спрямо Радикалната партия да бъде разединена и подчинена тя парираше успешно и съумяваше да отстои самостоятелното си съществуване. Тактиката на Радикалната партия се определяше от поставената цел да се добере до управлението на държавата чрез политически комбинации. За постигане на тази задача Радикалната партия подбираше средствата за борба и формите за единодействие съобразно програмните си принципи и уставни положения. Политическите си компромиси партията на радикалите осъществяваше, без да нарушава конгресните решения, спазвайки определената линия за сближение със сродните и близки по характер партии. Проявявайки политическа инициатива, която невинаги се увенчаваше със значителни резултати, Радикалната партия съумя да се сближи със силите, които успяха да вземат властта чрез избори през 1931 г.

²³³ Стенографски дневници на XXIII ОНС, II Р. С. (азбучник), с. 97.

LE PARTI RADICAL AU COURS DU GOUVERNEMENT
DE L'ENTENTE DEMOCRATIQUE
(1923 — 1931)

Christo Stéfanov

R é s u m é

Le Parti Démocratique des radicaux au cours de la période du gouvernement de l'Entente prenait une part active dans la vie sociale. Elle a réussi à sauvegarder son existence indépendante malgré la pression exercée sur lui d'adhérer à l'Entente. Mais une minorité du Parti Démocratique des Radicaux, dirigée par T. G. Vlaykov, J. Fadenhecht et P. Todorov a adhéré à l'Entente Démocratique. Une grande partie du Parti Radical a gardé son indépendance du point de vue d'organisation. Cette crise survenue au sein du Parti a été surmontée dans une lutte acharnée entre les défenseurs et les adversaires de la fusion.

Après l'Insurrection de septembre, le Parti Radical a commencé à mener plus nettement une politique de différente de celle de l'Entente Démocratique et à s'organiser en tant qu'une force en opposition. Ses députés à l'Assemblée Nationale ont formé un groupe parlementaire à part. La position des radicaux à l'Assemblée Nationale par rapport au pouvoir de l'Entente a été négative. Les radicaux critiquaient et condamnaient ouvertement les actes législatifs du gouvernement.

Après la sortie des disciples de Vlaykov, on a remarqué une plus grande cohésion des idées et la stabilisation de l'unité dans le développement et l'organisation au sein du Parti. Le Parti Radical-démocratique organisait des congrès annuels ordinaires et discutait tous les problèmes de son activité concernant sa politique, tactique et organisation. Au XIVème Congrès en 1926 il a changé son nom en Parti Radical de la Bulgarie et a apporté certains changements dans son statut. La tactique adoptée par les radicaux visait un accord avec les forces démocratiques contre l'Entente.

Conscient de la situation extrêmement grave des pauvres masses de la population, Le Parti Radical s'efforçait d'en trouver l'issue dans les réformes sociales. Le problème principal à résoudre d'après les radicaux était le renversement du gouvernement de l'Entente Démocratique. Pour y arriver les radicaux proposaient la création d'un Bloc des forces démocratiques qui devait mener une lutte sans compromis contre l'Entente Démocratique. Le Parti Radical menait cette lutte d'une manière légale en espérant renverser le gouvernement à l'aide des bulletins de vote des citoyens conscients. De cette manière des radicaux envisageaient à éviter l'issue révolutionnaire de la crise.

Les radicaux envisageaient à se réunir avec les démocrates, les social-démocrates, les membres du Parti Agrarien Bulgare. Les coalitions créées temporairement pour participation aux élections municipales et départementales ne donnaient pas de résultats considérables. Malgré ses positions démocratiques et progressistes, le Parti Radical ne cherchait pas la liaison avec les forces révolutionnaires gauches. Menant une lutte visant la normalisation de la situation interne, le Parti Radical contribuait à la légalisation du mouvement communiste.

Menant la politique d'union avec les partis légaux démocratiques et en opposition, les radicaux poursuivaient le but de s'élever au pouvoir. Les ambitions politiques des radicaux ont été réalisées avec leur adhésion au Bloc National et après avoir gagné les élections législatives en 1931.